

Československo 1945–1948: Příklad hybridního režimu?¹

Jaroslav Bílek, Lubomír Lupták²

Abstract: *Czechoslovakia 1945–1948: A Case of a Hybrid Regime?*

This article presents an interpretative case study utilizing the concept of hybrid regimes as presented by Leah Gilbert and Payam Mohseni to analyse the political regime of Czechoslovakia between the years 1945–1948. Our aim is to demonstrate that rather than a mere transitional phase on the road from democracy to authoritarianism or an episode of final tremors of the pre-war (democratic) regime, the 1945–1948 regime represents a full-fledged hybrid, rooted in the specific conditions of the post-war period. One of the major problems in contemporary discussions about hybrid regimes is the blurred and somewhat unstable boundary between democratic and authoritarian regimes, especially when viewed only as a function of the electoral processes and mechanics. Gilbert and Mohseni's classification of hybrid regimes attempts to overcome this problem by including two additional analytic dimensions, allowing to point at the dynamic development of the political regime in post-war Czechoslovakia and its rather lively movement on the scale between authoritarianism and democracy.

Keywords: *Hybrid Regimes, Tutelary Institutions, Postwar Czechoslovakia, Electoral Regimes, Authoritarianism, Democracy*

1. Úvod

Při hlubším zájmu o historii a vývoj politického systému Československa nemůžeme opomenout období let 1945–1948, které je často nahlíženo jako přechodné období začínající koncem druhé světové války a končící událostmi z února 1948. Zatímco o událostech z února 1948 toho bylo napsáno mnoho, netěší se samotná povaha politického režimu třetí Československé republiky přílišné pozornosti. Laická veřejnost a média označují třetí Československou republiku za „demokratické mezidobí“ či „poslední tři roky svobody“, čímž dochází k přehlížení důležitých faktů, jež nás nutí minimálně polemizovat o demokratickém charakteru tohoto režimu (Balík 2002). Třetí Československá republika totiž nebyla krátkým vzepětím demokracie mezi dvěma totalitami, ale režimem, jenž v sobě kombinoval na jedné straně demokratické prvky první Československé republiky a zároveň v něm bylo možno sledovat i prvky nedemokratické, které jsme zvyklí dávat do souvislosti spíše s režimem po únoru 1948.

Díky tomu se mezi domácí odbornou veřejností můžeme setkat s širokým spektrem klasifikace politického režimu třetí Československé republiky: ať jde o pretotalitní autoritativní režim (Balík 2002), demokracii se svobodnými volbami (Rupnik 2002: 199) či příklad hybridního režimu (Ženíšek 2006: 40). Zatímco označování Československa v období 1945–1948 za demokracii se svobodnými volbami bylo již dříve vyhodnoceno jako zavádějící,³ označení za pretotalitní autoritativní režim dle tradiční a časem ověřené Linzovy typologie je jistě lépe

¹ Studie vznikla v rámci institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace na katedře politologie a mezinárodních vztahů Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni.

² Jaroslav Bílek, absolvent navazujícího magisterského oboru Politologie, Katedra politologie a mezinárodních vztahů, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni; e-mail: bilek.jarda@seznam.cz. Lubomír Lupták, Katedra politologie a mezinárodních vztahů a Katedra antropologie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni; e-mail: lubomir.luptak@gmail.com.

³ V této souvislosti máme na mysli především text *Tři roky svobody? Pretotalitní režim v Československu v letech 1945–1948* Stanislava Balíka (2002), kde označuje vymezení Československa 1945–1948 jako případu demokracie se svobodnými volbami za vágní.

odůvodněnou možností. Nejzajímavější se nám však jeví vybrat si třetí z nastíněných cest, tedy věnovat pozornost Československu 1945–1948 jako příkladu hybridního režimu.⁴ Hybridní režim je pro nás formou „režimu, který je někde na půli cesty mezi liberální demokracií a autoritářskými režimy“ (Ženíšek 2006: 36). Domníváme se, že toto vymezení dobře odpovídá zvláštní povaze třetí Československé republiky jako režimu „na půli cesty“. Tato analytická volba nám také umožňuje zacílit se na prvek, jenž byl doposud v politologické literatuře věnující se zmíněnému období opomíjen – poručnické instituce.⁵ Specifický charakter těchto institucí, jejich pozice a jednání v poválečné politice totiž může sloužit jako další cenný zdroj porozumění a vysvětlení zvláštní dynamiky politického vývoje před únorem 1948.

Samotná problematika hybridních režimů není v prostředí české politologie příliš reflektovaná – uceleněji se tématu hybridních režimů věnují převážně jen Stanislav Balík a Jan Holzer (například 2006, 2007). I přes existenci jistého teoretického vakua v této oblasti na domácí scéně si však tento text neklade ambice být obsáhlou studnicí informací v této oblasti. Chceme představit čtenářům jeden z konceptů hybridních režimů a využít ho při interpretaci vývoje politického systému Československa let 1945–1948. Naznačený vývoj teorie hybridních režimů spolu s představením některých jejich problémů jsou tak minimalistické a ponechávají prostor pro další odborné studie teoretického rázu.

Cílem tohoto textu je analyzovat třetí Československou republiku optikou konceptu hybridního režimu Leah Gilbertové a Payama Mohseniho⁶ a zároveň tento režim začlenit do některé z navržených podkategorií hybridních režimů, včetně jeho následného zobrazení pomocí 3D modelu,⁷ tak jak to činí autoři zmíněné teoretické práce. Z hlediska metodologie je tato práce interpretativní případovou studií (Odell 2001: 163), vymezenou časově v rozmezí květen 1945 až únor 1948. Protože se toto krátké časové období vyznačuje značnou dynamikou, pokud jde o povahu politického režimu, budeme v rámci našeho textu vycházet z trojfázového členění Balíka, Hlouška, Holzera a Šeda (2004: 18).⁸ První fáze začíná květnem 1945 a končí květnem 1946, druhá fáze se odehrává mezi květnem 1946 a květnem 1947. Poslední fáze potom začíná květnem 1947 a končí únorem 1948 (ibid.).⁹

⁴ Ačkoliv plně chápeme důvody, které vedly Balíka k označení Československa 1945–1948 za pretotalitní režim, domníváme se, že toto pojetí je stále v některých bodech problematické, což nás vedlo ke snaze pokusit se uchopit celé období trochu jinak a obohatit diskuzi o povaze poválečného Československa. Za minimálně diskutabilní považujeme úroveň mobilizace a ideologičnosti Československa mezi lety 1945–1948. Souhlasíme, že mobilizace byla značná, ale jak sám autor píše: „nesla známky vynucenosti ze strany režimu“ (Balík, 2002). Zároveň se domníváme, že divoká fáze odsunu německého obyvatelstva souvisí svou spontánností spíše s koncem války. O samotné ideologičnosti potom píše, že „nebyla v případě třetí republiky nijak závažná, na druhou stranu ovšem také nikoli zanedbatelná“ (Balík 2002).

⁵ Například zmíněná charakteristika Československa 1945–1948 jako pretotalitního režimu poručnické instituce zcela opomíjí, Linzovy tři osy pro charakterizaci režimu se totiž liší od tří dimenzí Gilbertové a Mohseniho (Balík 2002; Gilbert a Mohseni 2011).

⁶ Zde se může nabízet otázka, do jaké míry je aplikace zvolené teorie na případ Československa 1945–1948 vhodná a zda není proti logice nebo názoru samotných autorů. Na základě naší emailové korespondence s Payamem Mohsenim můžeme říci, že se mu náš nápad zamlouvá a aplikaci jejich teorie na tento politický režim za nevhodnou nepovažuje.

⁷ Pro snazší porozumění jsou v příloze textu uvedeny základní modely z článku *Beyond Authoritarianism: The Conceptualization of Hybrid Regimes*.

⁸ Trojfázové členění vývoje režimu je zároveň v souladu s přesvědčením části odborné veřejnosti o inherentní nestálosti hybridních režimů (Cassani 2012), „nestabilitě jejich přesné konfigurace a jejich neustálé[m] vývoj[i] a proměn[ě]“ (Hloušek a Kopeček 2007: 294). Pro druhou stranu diskuse o ne/stálosti hybridních režimů viz např. Merkel (2004).

⁹ Na tomto místě je možno vznést argument, že Československo 1945–1948 nepředstavuje vzhledem k délce své existence plnohodnotný hybridní režim. Například Morlino (2009: 285) uvádí, že pokud je životnost politického

Poslední věcí, kterou je třeba hned na úvod práce stručně vyjasnit, je geopolitické postavení poválečného Československa, a především jeho vztah se Sovětským svazem. Jak podotýká Balík, byly základy poválečného uspořádání Československa položeny již v Moskvě 12. prosince 1943 (Balík 2002). Kořeny zásadního vlivu Sovětského svazu však můžeme pozorovat buď již v době uznání československé exilové vlády v červenci 1941 (Kuklík 1998: 98–99), nebo dokonce v říjnu roku 1939 na jednáních Beneše se sovětským velvyslancem Majským (Veber 2008: 15). S rolí Sovětského svazu souvisí také problematika poručnických institucí. Nelze totiž zakrýt skutečnost, že všechny instituce, které v předloženém textu považujeme za poručnické, byly povahou svého jednání prosovětské. Logicky se zde nabízí otázka, zda bychom neměli nahlížet jako poručnickou institucí samotný Sovětský svaz (tedy externího aktéra). Gilbertová a Mohseni (2011: 294) sice okrajově zmiňují dva příklady poručnického režimu pod dohledem externího aktéra¹⁰ (Sierra Leone v roce 2002, Kambodža v roce 1993) a s podobnou kategorií operuje i Merkel (2004: 49), no vzhledem k nejasnostem spojeným s touto možností (a s vědomím jednotné orientace analyzovaných institucí) budeme operovat jen se základním rozdělením poručnických režimů.

Po úvodu následuje teoretická kapitola, ve které je stručně představen vývoj koncepce hybridních režimů a následně i teorie hybridních režimů využitá v tomto textu. Potom následují tři kapitoly kopírující svou strukturou zvolené trojdimenzionální pojetí hybridních režimů. Poslední kapitola je věnovaná analýze politického systému Československa ve zvolených časových úsecích a jeho vymezení podle navržených podkategorií.

2. Trojdimenzionální pojetí hybridních režimů

Pokud se vrátíme k základní premise teorie hybridních režimů, tedy že se jedná o režimy stojící mezi liberálními demokraciemi a autoritářským režimem (Ženíšek 2006: 36), jsme okamžitě konfrontováni s jistou vágností samotného konceptu hybridity. Jinými slovy, “[h]ranice mezi demokraciemi a nedemokraciemi je často nejasná a nedokonalá“ (Gilbert a Mohseni 2011: 270). Tento problém by se s jistou nadsázkou dal chápat jako projev „porodních bolestí“ teorie hybridních režimů a souvisí do značné míry s pozadím jejího vzniku.

Hybridní režimy jako jedna z možných forem klasifikace nedemokratických režimů existují v politologii poměrně krátce. Kořeny této koncepce sice můžeme nalézt již v některých textech z 50. let 20. století,¹¹ nicméně seriózní diskuze na toto téma spatřila světlo světa až v 80. a 90. letech (Balík a Kubát 2012: 81). I přes tuto krátkou dobu vznikla do dnešního dne plejáda teoretických koncepcí a řada textů věnujících se této problematice. Čím hlouběji a podrobněji se však politologická veřejnost tématu hybridních režimů věnuje, tím větší je celkové zmatení v této oblasti (Gilbert a Mohseni 2011). Svět komparativní politologie se tak dostal přesně do stavu, před kterým varovali David Collier a Steven Levitsky (1997: 449): „pokud výzkum demokracie

---

režimu kratší než deset let, nejedná se o hybridní režim, ale jen o režim v přechodu. Gilbertová a Mohseni (2011: 294) však podobnou podmínku ve své teorii hybridních režimů nemají a sami klasifikují řadu režimů, které existovaly pouze dva nebo tři roky (Brazílii mezi lety 1993–1995 nebo Rumunsko mezi lety 1990–1993), jako hybridní. Stanovení časového kritéria, jež by mělo rozlišit režimy v přechodu a hybridní režimy, je nicméně problematické – koncept přechodu totiž implikuje specifický trend vývoje politického režimu, zatímco hybridita poukazuje na přítomnost zdánlivě protichůdných prvků v rámci režimu (což může, ale nemusí být indikátorem pohybu režimu od jedné formy směrem k jiné).

¹⁰ Takovým příkladem byla například Sierra Leone v roce 2002, nebo Kambodža v roce 1993 (Gilbert a Mohseni, 2011: 294).

¹¹ Na tomto místě je možno uvést například model polodemokratických režimů Seymoura Martina Lipseta (Balík a Kubát, 2012: 81), nebo režimů blízkých polyarchiím Roberta A. Dahla (Balík a Holzer, 2006: 7).

zdegeneruje v soutěž o to, kdo dřív přijde s přelomnější koncepcí, bude to znamenat zásadní problém pro komparativní studie politických režimů.“ V posledních letech jsme v svědky produkce nových a nových teoretických koncepcí hybridních režimů místo zdokonalování či ověřování těch existujících, což velmi komplikuje, ba až znemožňuje nalézt hlubší shodu nad tím, co vlastně hybridita režimu znamená (Cassani 2013; Gilbert a Mohseni 2011; Balík a Kubát 2012: 83).

Jev označovaný v politologii jako třetí vlna demokratizace, tedy pád nedemokratických režimů v řadě států, přinesl do tranzitologických studií a výzkumu politických režimů jistou dávku „demokratického optimismu“, projevujícího se předpokladem obecného trendu dalšího vývoje těchto a dalších států od nedemokracie k liberální demokracii západního typu. V teorii hybridních režimů se tento optimismus projevil v nahlížení na ně jako na případy nedokonalé, neúplné či omezené demokracie.¹² Toto nahlížení zacílilo analytickou pozornost především na jejich demokratické prvky, zatímco rysy nedemokratické zůstávaly přehlíženy. Po roce 2000 se situace obrátila, hybridní režimy se začaly klasifikovat stále častěji jako omezené autoritářské režimy¹³ a nedostatek pozornosti byl naopak věnován jejich demokratickým rysům. Pokud šlo v devadesátých letech mluvit o demokratickém optimismu, dostavila se v této době spíše skepse nad stavem demokratizace u zkoumaných států a začíná být stále jasnější, že máme často co dočinění se novými druhy nedemokratických režimů (Balík a Holzer 2006; Cassani 2006; Diamond 1997; Gilbert a Mohseni 2009: 272–275; Schedler 2006).

Cest z těchto střídavých výkyvů analytických nálad a zmíněné širokosti celého pole hybridních režimů je několik. Řada autorů (např. Gilbert a Mohseni 2011+ Wigell 2008) se snaží o návrat ke kořenům, tedy o typologizaci hybridních režimů jako svébytného typu stojícího mezi demokracií a autoritářstvím (Cassani 2012). Další autoři (v české politologii především Balík a Holzer 2006, 2007) naopak navrhují upustit v oblasti zemí bývalého východního bloku od kategorie hybridních režimů a vrátit se k časem prověřené Linzově typologii (Balík a Kubát 2012: 83). Bogaards zase navrhuje sloučit kategorie omezeného autoritářství a omezené demokracie do jedné a tím celé pole zdatelně zúžit (Bogaards 2009).

Gilbertová a Mohseni sice na jedné straně chápou důvody, které autory před nimi vedly ke klasifikaci hybridních režimů jako případů omezené demokracie či omezeného autoritářství, nepovažují však tato řešení za vhodná a prospěšná pro paradigma hybridních režimů. Snaží se vymezení hybridů precizovat, především co se týče volební soutěže. Gilbertová a Mohseni tvrdí, že hybridní režim se vyznačuje existencí voleb, kterých se účastní více politických stran (2011: 273–275) a liší se tak od nevolebních režimů autoritářských, totalitních a sultanistických (ibid: 277–279). Je však třeba blíže specifikovat, co si představují pod pojmem volební režim. Z historie totalitních či autoritativních režimů totiž známe příklady režimů, ve kterých dochází k volbám s účastí více politických stran. To však samo o sobě nestačí na to, aby mohl být daný režim označen za volební. Gilbertová a Mohseni za klíčovou považují kategorii soutěživosti voleb: jestli se na jejich základě „rozděluje politická moc mezi rozličné politické skupiny“ (2011: 278) a zda může více než jedna strana získat zásadní podíl na politické moci – tedy zda je opozice schopna vyhrát volby. Podle uvedené definice tak například komunistické Československo nelze označit za příklad

¹² Tento přístup dominoval především v 90. letech. Za příklady tohoto trendu lze označit například Zakariovu teorii neliberální demokracie (1997), nebo práce O'Donnella (1994) a Merkela (1999, 2004) více viz (Cassani 2012; Gilbert a Mohseni 2011: 273).

¹³ Mezi jeho zástupce této kategorie patří například Schedlerova teorie volebního autoritářství (2006) nebo soutěživé autoritářství (2002, 2010) Levitského a Wayne (Cassani 2012; Gilbert a Mohseni 2011: 274).

volebního režimu, ačkoliv v něm existovaly mimo KSČ i satelitní strany, které do voleb stavěly své kandidáty. Politická moc totiž byla již na základě ústavy pevně v rukou komunistické strany a volby na tom nemohly nic změnit (Vodička 2003: 69–72).

Tím se dostáváme k prvním dvěma dimenzím klasifikace hybridních režimů, tedy k soutěživosti a spravedlivosti soutěže: „[d]emokracie jsou soutěživé režimy se spravedlivou soutěží, kdežto autoritářské režimy jsou nesoutěživé režimy s nespravedlivou soutěží. Hybridní režimy potom zabírají prostor mezi, protože jsou soutěživými režimy s nespravedlivou soutěží“ (Gilbert a Mohseni 2011: 280). Soutěživostí se tedy hybridní režimy odlišují od autoritářských režimů a mírou spravedlivosti soutěže od demokracií. Trváním na soutěživosti voleb autoři jasně oddělují hybridní režimy od těch nedemokratických režimů, které tento prvek postrádají. Uvedené rozdělení je navíc klíčové ve vztahu k Schedlerově kategorii soutěživého autoritářství. Podle Gilbertové a Mohseniho do této kategorie Schedler počítá řadu zemí, kde jsou volby nesoutěživé, a nemohou tedy být hybridními režimy (2011: 247). Na rozdíl od Levitského a Wayne (2002: 55), kteří do své kategorie volebního autoritářství počítají jen režimy, v nichž existují soutěživé volby, totiž pracuje Schedler (2006: 14) i s režimy, ve kterých je vždy opozice předurčena volby prohrát. V takovém případě se však podle trojdimenzionální koncepce hybridních režimů nejedná o případ volebního (a tedy ani hybridního) režimu (Gilbert a Mohseni 2011).

Podle zmíněné autorské dvojice tak hybridní režimy nejsou ani příkladem omezené demokracie ani omezeného autoritářského režimu, ale samostatnou plnohodnotnou kategorií politických režimů (ibid.: 281). Vytvořením samostatné kategorie hybridních režimů se Gilbertová a Mohseni přihlašují k Linzovu doporučenému postupu při zkoumání politických režimů, tedy, že „je vhodnější systematicky analyzovat jednotlivé typy politických režimů samy o sobě, a ne je vnímat jen jako deviace jistého ideálního typu“ (ibid.: 282). Zároveň považují za nesmyslné snažit se odpovědět na otázky typu: „Jak totalitní je demokratický režim?“ (2011: 282), což je cesta, kterou se vydali někteří jiní badatelé v oblasti hybridních režimů. Starší koncepce se totiž často snažili buď seřadit existující typy politických režimů na základě kvalitativní škály (např. Diamond 2002), nebo je vnímat jako deviace jistého ideálního typu (např. O'Donnell 1994).

V rámci své linzovské inspirace se Gilbertová a Mohseni také domnívají, že k dobré klasifikaci politického režimu je třeba analyzovat ho ve více dimenzích a neomezovat se tedy jen na samotné volby. Jak již bylo řečeno, je v tomto případě první dimenzí soutěživost a druhou spravedlivost soutěže, tedy míra občanských svobod (Gilbert a Mohseni 2011: 280). Poslední dimenze se potom týká vztahu režimu a jeho poručnických institucí, respektive míry, do jaké tyto instituce zasahují do politického boje. Za poručnické instituce považují autoři nevolené instituce jako například armádu, náboženské autority nebo monarchistické instituce.¹⁴ Pokud nevolené instituce zasahují do reprodukce moci stojící na existenci demokratických procesů,¹⁵ nelze daný stát označit za demokratický (ibid.: 280–286). Pro klasifikaci hybridního režimu je tak důležité sledovat míru jeho soutěživosti, úroveň občanských svobod¹⁶ a míru zásahů poručnických institucí do demokratických procesů. Na základě předložené trojdimenzionální klasifikace hybridních režimů rozlišují autoři tři podkategorie hybridních režimů: neliberální hybridní režim, neliberální poručnický hybridní režim a poručnický režim. Neliberální hybridní režim se

¹⁴ S termínem poručnické instituce se můžeme setkat i v jiných textech věnujících se hybridním režimům (např. Merkel 1999, 2004). Merkelovy hybridní režimy jsou o něco širší a zahrnuje mezi ně i nadnárodní korporace či ekonomicky silné jednotlivce a skupiny (2004: 49).

¹⁵ Demokratickými procesy jsou v kontextu použité teorie myšleny především volby, od kterých se odvozuje rozdělení moci ve státě.

¹⁶ Občanské svobody chápou Gilbertová a Mohseni jako občanská a volební práva.

vyznačuje existencí soutěživých voleb, ale vykazuje nízké hodnoty občanských svobod, a vykazuje jisté podobnosti se soutěživým autoritářstvím Levitského a Waye (ibid.: 290–291). Pro neliberální poručnický režim je příznačné, že zachovává soutěživé volby, nicméně v něm existují poručnické instituce a občanské svobody vykazují nízké hodnoty. Příkladem neliberálního poručnického režimu je současný Irán. Poručnický režim je potom příkladem hybridního režimu, který široce chrání občanské svobody a zachovává soutěživé volby, ale zároveň poručnické instituce zasahují do politiky. Jako příklad tohoto hybridního režimu je možné uvést Chile v roce 1990 (ibid.: 291–292).

Gilbertová a Mohseni se tedy snaží precizovat samotný pojem hybridního režimu a současně jejich koncept harmonizovat s probíhajícími teoretickými debatami. Tento typ politického režimu definují jako samostatnou kategorii a ne pouze jako případ deviace nebo nedokonalé demokracie či autoritářského režimu. Jejich trojdimenzionální pojetí má blízko k Merkelově pojetí (což sami přiznávají, viz Gilbert a Mohseni 2011: 284) a k Wiggelově dvojdimenzionální klasifikaci, které však vytýkají, že se nesnaží vyrovnat s již existujícími přístupy k problematice hybridních režimů a není příliš zřejmé, jak je jeho koncepce empiricky použitelná (ibid.: 284).

Neopomenutelným nedostatkem koncepce Gilbertové a Mohseniho je skutečnost, že opomíjí případy režimů, které se nevyznačují existencí soutěživých voleb, ale zároveň je do kategorie hybridních režimů někteří autoři zařazují pro existenci prvků, které nejsou charakteristické pro autoritářské režimy. V této souvislosti máme na mysli například Čínu, kterou Ottawayová a další mezi hybridní režimy řadí (Olcott a Ottaway 1999). Dalším nedostatkem (především pro hlubší studie kvalitativního charakteru) může být vágní specifikace poručnických institucí a toho, jak ovlivňují politické procesy. Výraznějším upřesněním by koncepce Gilbertové a Mohseniho snad ztratila něco ze své analytické elegance, ale omezit se pouze na formulaci, že pokud nevolené instituce zasahují do reprodukce moci stojící na existenci demokratických procesů, nelze daný stát označit za demokratický (Gilbert a Mohseni, 2011: 280–286), považujeme za nedostatečné, a to především v porovnání s konkurenčními koncepty, v nichž jsou zásahy poručnických institucí upřesněny (např. jako právo veta volebních výsledků, Merkel 1999, 2004). Navíc v této souvislosti Merkel uvádí daleko širší spektrum možných podob poručnických institucí (2004: 49).

3. Volby a míra jejich soutěživosti

První dimenzí pro analýzu politického režimu optikou teorie Gilbertové a Mohseniho je povaha samotných voleb a míra jejich soutěživosti. Poválečné Československo během své existence zažilo volby dvakrát, poprvé v květnu 1945 a podruhé v květnu 1946. Pokud jde o volby první, tedy v květnu 1945, je třeba konstatovat, že se jednalo o volby nepřímé, což lze vysvětlit odkazem na specifickou situaci těsně po osvobození Československa (Balík et al. 2004, 123–124). Co do své podoby potom volby do prozatímního Národního shromáždění „vzdáleně připomínaly korporativní model formování parlamentu“ (ibid.: 124) – delegáti na zemských sjezdech totiž schvalovali jednotnou kandidátku (PSPČR 2013). Volby v květnu 1945 nelze označit za případ voleb v hybridním režimu, protože v intencích použitého teoretického konceptu probíhají v režimu nesoutěživém a nespravedlivém. Tento fakt se pochopitelně projeví v následující analýze období mezi květnem 1945 a květnem 1946, jež vzhledem k absenci soutěživých voleb nemůžeme označit za hybridní režim.

Volby v květnu 1946¹⁷ se všeobecně považují za demokratické – konaly se „na základě rovného, tajného a přímého volebního práva za účasti více politických stran“ (Kaplan 1993: 57). Toto konstatování je však značně zjednodušené a přehlíží jistá specifika.

Voleb se sice opravdu účastnilo více politických stran, nicméně některým byla účast zakázána (Kaplan 1993: 46) – „[v] českých zemích se zákaz týkal především agrární, živnostenské a národně demokratické strany a na Slovensku Ľudové strany (Kocian 1998: 117). Zákaz těchto politických stran byl odůvodněn jejich údajným proviněním vůči „zájmům republiky“. Především se jim dával za vinu vývoj okolo Mnichova a politické působení během druhé republiky (Kaplan 1991: 26–30; Cabada 2005: 99). Kořeny uvedeného zákazu bychom opět našli na již zmíněném jednání v Moskvě roku 1943, kde Edvard Beneš „akceptoval myšlenku redukce stranického systému“ (Cabada 2005: 99). Důsledkem tohoto kroku je potom jistá deformace stranického systému (Orzoff 2009: 207; Vodička 2003: 46), protože vzhledem k omezení počtu politických stran nebyla dostatečně reprezentována názorová pluralita voličů (Balík et al. 2004: 129). S omezením počtu kandidujících stran přichází také další novinka v podobě tzv. „prázdných lístků“ (viz § 19 zákona 67/1946 Sb.). Prázdné lístky představovaly specifický prvek volebního systému, jež prosazovali komunisté a sociální demokraté. Jejich cílem bylo, aby co nejméně voličů zakázaných politických stran dalo svůj hlas jejich politické konkurenci.¹⁸ Tento záměr však nevyšel, protože počet odevzdaných prázdných lístků byl velmi nízký:¹⁹ na Slovensku voliči zakázaných stran dali své hlasy Demokratické straně²⁰ a v českých zemích národním socialistům, lidovcům a komunistům²¹ (Gronský 1999: 120).

S charakterem parlamentních voleb v roce 1946 také souvisí dohoda představitelů exilu a odboje,²² která vyústila v založení Národní fronty (dále jen NF). Na jejím vzniku se zásadně podepsalo několik okolností. Především šlo o postupné přeskupení geopolitických sil v poválečné Evropě a o proměnu zahraničněpolitické orientace Československa. Od podzimu 1944 totiž můžeme sledovat růst vlivu moskevského exilu na úkor toho londýnského (Kaplan 1993: 19), což souviselo nejen s rolí SSSR v boji proti nacistickému Německu, ale také s uvažováním prezidenta Beneše. Na základě mnichovských zkušeností se západními spojenci považoval spojenectví se SSSR za existenční nutnost. Oba tyto důvody spolu s odbojovou aktivitou komunistů na území protektorátu zásadně ovlivnily podobu poválečného stranického systému (Kaplan 1987: 10–17).

Komunisté viděli v NF ideální platformu pro realizaci svých mocenských cílů. Jejím prostřednictvím chtěli postupně ovládnout všechny klíčové funkce státu. Ačkoliv podle

¹⁷ Okolnosti výběru data parlamentních voleb v roce 1946 jsou dodnes nejasné. Veber tvrdí, že termín parlamentních voleb nebyl „ponechán náhodě, ani dohodě československých politických stran, ale s největší pravděpodobností se o něm rozhodovalo v moskevském ústředí“ (2008: 42), protože podle původního plánu se měly volby odehrát zhruba půl roku po osvobození, což nebylo výhodné pro komunistickou stranu, a tak byl termín posunut (ibid.). Kocian má na celou věc poněkud odlišný názor. Tvrdí, že čas konání voleb se stal předmětem významného sporu v NF a výsledné datum 26. 5. 1946 je možné označit za kompromisní: „Národní socialisté navrhovali, aby se volby konaly v únoru nebo březnu, lidovci navrhovali duben, sociální demokraté 5. květen a komunisté se rozhodovali mezi koncem května či podzimem 1946“ (1998: 114).

¹⁸ Očekávali, že voliči zakázaných pravicových stran budou mít spíše sympatie k jiným stranám NF než k těm komunistickým.

¹⁹ Počet odevzdaných Prázdných lístků byl nakonec 32177 (1,54%) (Gronský 1999: 113).

²⁰ Tomu předcházela dohoda strany „s představiteli politického katolicismu (většinou blíž[ými] rozpuštěné Ľudové straně“ (Gronský 1999: 120).

²¹ Podle výsledků voleb z roku 1946 se ukazuje, že komunisté získali vysoké procento bývalých voličů agrární strany na vesnici (Kaplan 1996: 192).

²² Zde je však třeba konstatovat, že na nátlak sovětské strany nebyli nakonec představitelé domácího odboje přizváni ke spolupráci (Veber 2008: passim).

Kopeckého již při návratu z Moskvy uvažovali o NF jako o nástroji, s jehož pomocí postupně asimilují ostatní politické strany, představa ostatních povolených stran byla poněkud odlišná. Nekomunistické strany v NF spatřovaly záruku budoucího demokratického vývoje Československa a někteří nekomunističtí politici věřili v nemožnost zásadního volebního úspěchu komunistů (Kaplan 1993: 26–27). Toto spojenectví se podobně jako zákaz konkurenčních politických stran mohlo zúčastněným aktérům jevit jako oboustranně výhodné. Navíc se politické strany NF již před volbami v roce 1946 dohodly na vytvoření společné povolební koalice (Skilling 1960: 399) a s touto variantou povolebního uspořádání počítal i prezident Beneš (Kaplan 1996: 167). Uvnitř NF ale existovala ještě jedna struktura, jejíž kořeny sahají taktéž do let druhé světové války, Národní blok pracujícího lidu a venkova, který sdružoval komunistické a socialistické strany. KSČ se s jeho pomocí snažila ještě více fragmentovat možnou opozici²³ uvnitř NF. Národní blok však nebyl nikdy plně funkční, protože národní socialisté a sociální demokraté oscilovali mezi podporou komunistických a zbývajících nekomunistických stran NF (Cabada 2005: 99–100).

Na tomto místě je třeba zmínit, že samotná dohoda o vytvoření společné povolební koalice není v parlamentní demokracii nijak neobvyklým jevem. Ke koalici všech relevantních politických stran zastoupených v parlamentu však dochází jen zřídka, většinou v době hrozícího ohrožení státu zevnitř nebo zvenčí (Cabada 2006: 15). V Československu může být takovou zkušeností například existence prvorepublikové Pětky (Cabada 2003: 23). Třetí Československá republika se však nacházela v odlišné situaci: nehrozilo jí bezprostřední nebezpečí zvenčí a nebyla ohrožována existencí silných protisystémových stran. Přesto však můžeme kromě již zmíněných historických souvislostí vidět právě často komplikovaný a nepřehledný stranický život první republiky jako další z příčin vzniku NF (ibid.: 29). Velmi problematická je však otázka opozice. Pokud se budeme držet zvoleného časového dělení této historické etapy na tři části, tak vidíme, že v první, „národně socialistické“ fázi nenajdeme stopy existence institucionalizované politické opozice. Všechny strany, které měly své kandidáty v Prozatímním Národním shromáždění, byly zároveň zastoupeny ve vládě, a ta se těšila nebývalé, stoprocentní podpoře tohoto parlamentního tělesa (Balík et al. 2004: 118–134; Skilling 1960: 398).

První událostí druhé etapy byly volby do Národního shromáždění v roce 1946, ve kterých sice volič měl možnost omezeného výběru politických stran, ale zároveň dopředu věděl, jaké složení bude mít vláda. Míra soutěživosti těchto voleb jetedy v srovnání s první republikou nižší, ale rozhodně vyšší oproti situaci po únoru 1948 (Balík et al. 2004: 118–134). Z dochovaných vzpomínek či záznamů pamětníků víme také o existenci úvah o jiném složení vlády než na půdorysu NF. Za všechny jmenujme například úvahu KSČ a sociálních demokratů o společné vládě.²⁴ Navíc, jak již bylo zmíněno, očekávali zástupci některých politických stran volební neúspěch komunistů (Kaplan 1996: 167–168; 1993: 26–27). Tyto úkazy svědčí o tom, že ona míra soutěživosti byla pravděpodobně vyšší²⁵ (více viz Skilling 1960: 399–400), než indikují proklamace

²³ Zde odkazujeme ke strategiím vypořádání se dominantního aktéra s možnou opozicí v hybridním režimu (Levitsky a Way 2002: 59).

²⁴ Těto variantě však nepřály volební výsledky (Kaplan 1996: 167).

²⁵ V souvislosti s předvolební kampaní dodává Kaplan, že „[v] českých zemích ji především určovala střetnutí národních socialistů a komunistů, která zastínila i předvolební úsilí strany lidové a sociálně demokratické“ (Kaplan, 1993: 59). Příkladem takového sporu byl střet komunistů a národních socialistů ohledně obsazení bezpečnostního referátu Zemského národního výboru v Praze, který pochopitelně komunisté nechtěli pustit z ruky (Kocian 1998: 114–115).

NF,²⁶ nicméně stále podřízená pravidlům limitovaného stranického systému (Vodička 2003: 45).

Ve druhé etapě již můžeme najít jisté stopy nesmělého odporu ostatních politických stran vůči dominanci KSČ v NF, ale stále je těžké mluvit o institucionalizované opozici, jak ji známe z parlamentní demokracie: stále se jedná o politické strany zastoupené ve vládě (Balík et al. 2004: 118–134). Nekomunistické strany si sice od poloviny roku 1947 stále více uvědomovaly, že dochází k rozhodujícímu politickému střetu, nicméně na něj nebyly schopny účinně reagovat. Jejich představitelé totiž chápali tento střet pouze v rovině politické a jeho rozhodnutí očekávali v parlamentních volbách roku 1948²⁷. Sílicí tlak komunistů na podzim 1947 si tak vykládali především jako slabost a nervozitu svých soupeřů z očekávání možného volebního neúspěchu (Kaplan 1996: 219). Komunistické strany oproti tomu již od roku 1947 cíleně směřovaly ke střetu s oponenty uvnitř NF. Tento střet měl podle jejich představ skončit očistěním NF od „reakčních živlů“ a zajistit jim parlamentní většinu (Skilling 1951: 108). Tato strategie komunistů měla dva základní motivy: obavu z poklesu podpory voličů v nadcházejících volbách a strach z kremelského vedení, především ze Stalina. Gottwald se totiž obával, že by mohl přijít o jeho přízeň, pokud by se převzetí moci komunisty vleklo (Brown 2009: 156–157).

K otevřenému střetu tak došlo vlastně až 20. 2. 1948, kdy odchází 12 nekomunistických ministrů z vlády a očekává její pád. Od tohoto data bychom tedy mohli označit zástupce tří nekomunistických politických stran za systémovou opozici. Toto omezení má však opět značné limity, jelikož zmíněné politické strany neopustily NF a už o pár dní později došlo k doplnění vlády o členy nekomunistických stran loajálních ke komunistům. Zástupci komunistické strany se potom celkem logicky snažili rámovat události z 20. 2. 1948 jako snahu o rozbití NF a své oponenty uvnitř NF jako škůdce státu (Balík et al. 2004: 118–134).

V souvislosti se stranickým systémem je však nutné precizovat představené pojetí politických stran. Ačkoliv například Kaplan a historici obecně rozlišují mezi komunistickými a nekomunistickými politickými stranami uvnitř NF a vykreslují obraz střetu dvou táborů, nelze opomenout jistou dysfunkci nekomunistických politických stran. Nekomunistické politické strany totiž byly v uvedeném období stále více infiltrovány komunisty a neplnily dostatečně svou roli. Místo jednotného postoje vůči komunistům tak v nekomunistických stranách často svádělo boj o moc protikomunistické a prokomunistické křídlo (Kocian 1991: 50–51). Navíc se musely nekomunistické strany vyrovnat s řadou handicapů, které je v boji o politickou moc zásadně limitovaly. Za takové handicapy považujeme především výrazně horší finanční a logisticko-organizační možnosti nekomunistických stran. Nedostatek finančních prostředků se projevil především ve volební kampani roku 1946 a (ne)dostupnosti stranického tisku (Veber 2008: 40–41; Renner 1999: 50), logisticko-organizační nedostatky se projeví především v době únorové krize. Stranická struktura byla u nekomunistických stran výrazně omezená na Prahu a její nejbližší okolí, což znemožňovalo nejen účinnou mobilizaci příznivců,²⁸ ale také distribuci informací do regionů (Abrams 2005: 275–278). Nelze opomenout podstatné personální problémy nekomunistických stran pramenící z toho, že část jejich představitelů přišla o život ve válce a jejich místa museli zaplnit nezkušení politici (Veber 2008: 181; Kocian 1991: 48). Posledním faktorem, který snižoval akční možnosti nekomunistických stran, byl tlak některých složek bezpečnosti (Brod 1991: 34–35;

²⁶ Zde máme na mysli především dohodu o způsobu vedení volební kampaně (viz Gronský 1999: 113).

²⁷ Jak komunistické, tak nekomunistické síly však podezřívaly své oponenty z příprav možného puče, jenž měl proběhnout ještě před konáním řádných voleb a změnit mocenskou mapu Československa (Skilling 1960: 412).

²⁸ Veber se však domnívá, že tuto skutečnost není radno přeceňovat, protože například v roce 1946 dokázali komunisté dostat na průvod Prahou přibližně 20 000 účastníků, zatímco národní socialisté až 80 000 (Veber 2008: 46).

Kaplan 1999: 182–183).

Posledním jevem, jenž úzce souvisí s parlamentními volbami v roce 1946, a který dodnes není náležitě prozkoumán, je přesun sovětských vojsk z Rakouska a Maďarska do východního Německa. Tento přesun se měl odehrát „v závěru předvolební kampaně a vlastní den voleb do Ústavodárného národního shromáždění“ (Vondrášek 1998: 128) a provázelo jej několik zvláštních náhod – premiér přesun schválil bez informování vlády a prezident se o celé věci dozvěděl až na poslední chvíli. Na základě protestů československé strany nakonec došlo k odložení přesunu na dobu po volbách, nicméně celá akce stále vzbuzuje řadu otázek. Jedno z možných vysvětlení je, že se komunisté obávali špatného volebního výsledku a chtěli mít otevřené i jiné varianty řešení mocenského klání. Zároveň jsou zaznamenány případy, kdy agitátoři KSČ vyhrožovali lidem, že pokud nebudou volit komunisty, obsadí Československo sovětská armáda (Veber 2008: 47–48; Vondrášek 1998: 129–137).

Parlamentní volby 1946 můžeme označit za příklad voleb v hybridním režimu, protože se na základě jejich výsledku „rozděluje politická moc mezi rozličné politické skupiny“ (Gilbert a Mohseni 2011: 278). Je však třeba zároveň vidět tři nejvýraznější faktory omezující toto rozdělení. Tedy a) limitovaný stranický systém, b) existenci NF a c) omezení volebního práva určitých skupin obyvatel (čemuž se budeme věnovat v následující části). V případě třetí sledované fáze potom budeme vycházet z toho, že většina aktérů předpokládala podobný průběh voleb v květnu 1948 jako u voleb v roce 1946 – a budeme tedy o Československu mezi květnem 1947 a únorem 1948 taktéž uvažovat jako o hybridním režimu.

4. Občanské svobody

Po povaze voleb je druhou nejdůležitější dimenzí v předložené analýze rozhodně dimenze občanských svobod. Právě výrazné zásahy státu v oblasti občanských svobod se staly jedním z charakteristických znaků politického režimu třetí republiky. Konec války s sebou přinesl dekrety prezidenta republiky, jejichž následkem došlo k propadnutí občanských práv a konfiskaci majetku příslušníků německé a maďarské menšiny mimo těch, kteří zůstali věrní Československé republice (Zákon 12/1945; Zákon 18/1945; Zákon 33/1945; Zákon 100/1945). Cílená perzekuce národnostních menšin šla ještě dál a na základě ujednání realizovaných na postupimské konferenci byl během jednoho roku od konce války proveden organizovaný odsun více než dvou milionů²⁹ obyvatel německé národnosti (Kaplan 1993: 37), připravován a dojednáván ještě v průběhu války (Brandes 2002). Perzekuce německé menšiny se však projevovala také spontánně, v neinstitucionalizované podobě. Za její největší projev je možné označit tzv. „divoký odsun“ bezprostředně po skončení druhé světové války, stimulován burcujícími projevy československých politiků od Beneše přes Drtinu až po Fierlingera či Kopeckého, a doprovázen značným násilím (Brandes 2002: 331–337).³⁰ Odsunuta byla většina sudetských Němců, ti ostatní byli asimilováni, a tak jim mělo být napříště znemožněno „uplatnit se jako politická síla a oslabovat vnitřní stabilitu republiky“ (Kaplan 1990: 14). S tím souvisí také ztráta československého státního občanství, a tedy i volebního práva. To platilo pro příslušníky německé či maďarské menšiny vyjma těch, kteří prokazatelně bojovali proti nacistickému a fašistickému teroru, nebo jim byli perzekuováni (§1 a §2 ústavní dekret prezidenta republiky č. 33/1945). V praxi se toto nařízení dotklo přibližně 240 000 Němců. Odsun většiny sudetských Němců a

²⁹ Některé zdroje mluví dokonce o dvou a čtvrt milionu obyvatel (Veber, 2008: 35).

³⁰ Odhaduje se, že během „divokého odsunu“ bylo odsunuto přibližně 660 tisíc německých občanů (Veber, 2008: 35).

zbavení volebního práva převážné většiny těch zbývajících měl zásadní dopad na výsledek parlamentních voleb v roce 1946. Pokud by totiž sudetští Němci mohli volit, lze předpokládat, že by byl výsledek komunistů daleko horší (Veber 2008: 35). Obdobně se Československo snažilo vypořádat s maďarskou menšinou. Zde se však nesetkalo s podporou velmocí, a tak byla tato otázka nakonec řešena reslovakizací Maďarů a kolonizací. Tyto aktivity však nebyly příliš úspěšné a československá vláda byla nucena v roce 1948 uznat Maďary za rovnoprávné občany a odčinit minulé křivdy (Kaplan 1993: 39). Způsob, jakým se německý problém „vyřešil“, nastolil „potřebu přerozdělit nabytý majetek“ (Balík et al. 2004: 119; Skilling 1960: 396). K jeho přerozdělení došlo na základě Košického vládního programu prostřednictvím zmíněných dekretů prezidenta republiky (Balík et al. 2004: 119). Bylo vyvlastněno 2 946 tisíc hektarů půdy, z toho 1 295 hektarů půdy lesní, dominantně v pohraničí. Půda byla nově rozdělena mezi 303 380 rolníků do soukromého vlastnictví (Kaplan 1993: 43). Spolu s procesem vyvlastnění probíhalo znárodnění, v němž „byly znárodněny všechny banky a pojišťovny, doly a hutě a velké průmyslové podniky. Podle počtu zaměstnanců spadalo pod znárodnění přes 60 procent průmyslové výroby“ (Kaplan 1993: 43).

Provedení znárodnění pomocí dekretu prezidenta republiky nebylo nahodilé a mělo racionální opodstatnění – povolené politické strany se na tomto tématu nemohly profilovat, a bylo odstraněno možné ohnisko sporů uvnitř NF. V praxi to však zároveň znamenalo, že takto zásadní zásah do vlastnických práv občanů Československa vešel v platnost bez souhlasu parlamentu jako svrchovaného zástupce lidu, což jen podtrhuje nedemokratičnost tohoto kroku a vystihuje specifičnost situace třetí Československé republiky (Kaplan 1993: 42–43). Není bez zajímavosti, že ačkoliv bylo možné najít zmínku o znárodnění (stejně jako o odsunu menšin) již v Košickém vládním programu, byla jeho realizovaná podoba daleko větší. Původní plán počítal jen se znárodněním klíčových podniků, finančních institucí a energetického průmyslu – výsledná, daleko širší podoba dekretu prezidenta republiky (zákon 100/1945 Sb.) byla především důsledkem zvýšeného tlaku odborů (Skilling 1960: 397).

Poslední oblastí, v níž se výrazně projevoval deficit občanských svobod, byly ve třetí Československé republice retribuční lidové soudy.³¹ Do této kategorie spadal Národní soud, Lidové soudy a trestní nalézací komise. Národní soud byl orgán vytvořený pro posouzení provinění protektorátního prezidenta, členů protektorátní vlády a členů vedení celé palety protektorátních organizací (Balík et al. 2004: 127; Frommer 2010, 249–298). Lidové soudy byly také orgány vytvořené na základě retribučních dekretů za účelem vypořádání se s nacistickou minulostí.³² O jejich svolání rozhodovaly Národní výbory, tedy v té době nevolené a nikomu neodpovědné orgány, a vyznačovaly se řadou specifik: zasedaly ve formátu soudce profesionál a čtyři soudci z lidu jmenovaní vládou na základě politického klíče, absentovaly u nich jakékoliv odvolací prostředky a zároveň byly oprávněny odsoudit osobu k trestu smrti s vykonáním popravky do tří hodin od vynesení rozsudku (Balík et al. 2004: 127; Frommer 2010: 193–195, 445).³³

Trestní nalézací komise vznikly na základě malého retribučního dekretu (138/1945 Sb.) s cílem potrestat jedince, kteří se dopustili provinění proti „národní cti“. V praxi stála za tímto

³¹ Neretribuční soudnictví však bylo spíše sférou hájící občanské svobody (Frommer 2010: 294, 447).

³² Podle zprávy ministra spravedlnosti z května 1947 bylo k projednání navrženo 132 549 případů. Před soudem však nakonec skončilo jen 38 316 případů. Tento počet je údajně způsobem odmítnutím velké řady případů pro nedostatek důkazů (Frommer 2010: 139).

³³ Celkem bylo během procesů u lidových soudů odsouzeno k trestu smrti 723 osob a do února 1948 bylo 686 z nich popraveno (Frommer 2010: 134).

dekretem především snaha o potrestání domnělých zrádců, kteří byli zproštěni obvinění před lidovými soudy. Dekret přinesl do československého právního řádu velkou porci právní nejistoty. Porušoval totiž jeden ze základních principů právního státu, tedy zákaz retroaktivity. Podle malého retribučního dekretu se totiž posuzovalo, zda se obviněný neprovinil proti národní cti v době, kdy toto jednání nebylo trestné ani právně definované. Právně definované dokonce nebylo ani v samotném malém retribučním dekretu, ani v jemu příslušející judikatuře. To umožňovalo velmi široký výklad a nepředvídatelný průběh procesu nalézání práva. Trestní nalézací komise byla navíc složena ze čtyř zástupců lidu.³⁴ V praxi často žádný z této čtveřice neměl odpovídající právní vzdělání (Frommer 2010). Trestem za provinění proti národní cti bylo obvykle veřejné pokárání, pokuta do výše 1 mil. Kč nebo roční odnětí svobody. Tresty bylo možno kombinovat, což se také v praxi dělo (§ 1 zákon 138/1945 Sb.; Frommer 2010: 290).

Činnost retribučního lidového soudnictví byla ukončena 4. 5. 1947 (Frommer 2010: 289). Z hlediska jeho praktického fungování je nutno poznamenat, že postupem času klesal počet odsouzených a verdikt soudní komise byl většinou spíše mírný. Retribuční lidové soudnictví se navíc po celou dobu své existence potýkalo s nízkou efektivitou a množství případů nepřišlo před soud z důvodu nedostatečnosti důkazů (Frommer 2010: 290, 442–448). Do retribučního soudnictví se však snažily zasahovat politické špičky třetí republiky (Veber 2008), o čemž se ještě zmíníme v další části.

5. Třetí republika a její poručnické instituce

Poslední dimenzí předložené analýzy jsou poručnické instituce. Jejich chování je jedním z klíčových ukazatelů povahy politického režimu – míra, do jaké poručnické instituce zasahují do demokratických procesů, je totiž přímým indikátorem (ne)demokratičnosti režimu (Gilbert a Mohseni 2011: 286). V případě třetí republiky považujeme za takové instituce především některé ze státních represivních složek. Obecně silná pozice represivních složek a charakter jejich fungování jako poručnických institucí jsou zároveň logicky vysvětlitelné specifikami poválečné situace. Armáda je až na výjimku v případě OBZ vynechána, protože se (paradoxně) významně v politických záležitostech neangažovala. Zároveň ve třetí Československé republice nenalzáme tradičního zástupce náboženské strážní instituce, jak o ní uvažují autoři použitého teoretického konceptu hybridního režimu.³⁵ V případě armády je však možné namítat, že jejím zásahem do politického dění bylo právě rozhodnutí neangažovat se v rámci únorové krize (Pacner 2001: 237, 275) – řada nekomunistických politiků se totiž snažila získat vedení armády na svou stranu. Další autoři v souvislosti s armádou zmiňují fakt, že jejím velením byl pověřen Ludvík Svoboda, který patřil k sympatizantům komunistů, a tato instituce tak byla vystavena zásadním politickým vlivům z komunistického tábora (Skilling 1960: 402). Tento fakt však vzhledem k pasivitě armády (mimo zmíněné OBZ) v politických otázkách není příliš důležitý a je uveden jen pro úplnost.³⁶

³⁴ Trestní nalézací komise během své existence vyšetřily přibližně 90 000 občanů, z čehož 46 422 odešlo s rozsudkem „vinen“. Původně však měly projednat 179 896 případů – zhruba polovina případů teda byla odložena (Frommer 2010: 289–293).

³⁵ V této souvislosti je zmiňován především případ současného Íránu, kde náboženské autority výrazně zasahují do politického boje z povahy nastavení politického systému (Gilbert a Mohseni 2011: 292).

³⁶ Tato kapitola se má věnovat zásahům poručnických institucí do mocenského boje politických aktérů a ne zásahům jednotlivých politických aktérů do mocenského rozložení uvnitř těchto institucí. Ze stejného důvodu, kvůli němuž nevěnujeme pozornost mocenskému boji v armádě (o něm více viz například Hanzlík a Vondrášek, 2006), je opomenut i mocenský boj uvnitř složek bezpečnosti. Je tak vynechán například případ Josefa Bartíka (více viz např. Kaplan 1996: 82–85).

Teoreticky by se za poručnickou instituci dala považovat ÚRO (Ústřední rada odborů), protože se jednalo o nevolenou instituci, která v určitých fázích výrazně zasahovala do mocenských procesů. Nicméně v případě tohoto textu jsme ÚRO mezi poručnické instituce nezačlenili, a to ze dvou důvodů: 1) o této kategorii neuvažují ani autoři samotné koncepce,³⁷ 2) jakékoliv stanovení míry, do které mají či nemají odbory zasahovat do fungování státu, je opět pro účely této analýzy příliš normativní (Kaplan 1991: 27). Gilbertová a Mohseni mají navíc na mysli především jednání poručnických institucí, které zasahuje do reprodukce moci stojící na existenci demokratických procesů. V této souvislosti uvažují především o snaze revidovat volební výsledky, například o snaze či schopnosti vetovat určitého kandidáta nebo politickou stranu. To rozhodně neplatí pro ÚRO³⁸ – ale je možné takové jednání identifikovat v postoji některých složek bezpečnosti vůči nekomunistickým politickým stranám. Pokud bychom však uvažovali o poručnických institucích v širším významu, jak zamýšlel Merkel (2004: 49), dalo by se s ÚRO jako příkladem poručnické instituce v Československu 1945–1948 pracovat. V tomto kontextu se také nabízí otázka, jaký dopad měla skutečnost, že po snížení významu parlamentu bylo nejdůležitějším a nejsilnějším politickým orgánem v zemi předsednictvo Národní fronty, které sice nejprve tvořilo šest předsedů povolených politických stran, ale brzy se k nim jako sedmý připojil právě předseda ÚRO. V případě hlasování o zásadních sporech uvnitř NF tak měli komunisté po většinu doby existence třetí republiky vždy většinu čtyř hlasů oproti maximálně třem disentuujícím, protože předseda sociálních demokratů Fierlinger a předseda ÚRO byli na jejich straně. Vzhledem k tomu, že k zásadním sporům uvnitř předsednictva NF většinou nedocházelo, protože „komunisté většinou nepředkládali nepřijatelné cíle, ale postupné krůčky, jimiž kráčeli ke konečnému cíli“ (Veber 2008: 30), nepovažujeme postavení ÚRO za tolik zásadní. Navíc je problematické v rámci teorie hybridních režimů Gilbertové a Mohseniho přejít na nižší analytickou úroveň samotného předsednictva NF či vlády – zde se ukazují její limity.

Bezpečnostní složky se snažily minimálně od května 1947 výrazněji promlouvat do vnitropolitické situace Československa.³⁹ Jejich vystupování bylo namířeno vždy proti nekomunistickým politickým stranám a jejich představitelům. To spolu s postupnou dominancí členů KSČ v těchto institucích svádí často k interpretaci bezpečnostních složek jako jednoho z nástrojů KSČ. Není to však úplně pravda. Bezpečnostní složky spíše představovaly autonomního hráče na mocenské šachovnici třetí Československé republiky. Jejich cílem sice bylo poškodit

³⁷ Definice poručnických institucí je sice na jedné straně v práci Gilbertové a Mohseniho relativně široká, ale zároveň se na rozdíl od Merkela a ostatních omezují jen na několik konkrétních typů, přičemž důvody jejich volby nejsou vždy jasné (Gilbert a Mohseni 2011). Z naší emailové korespondence s Payamem Mohsenim jsme nabyli dojmu, že je to především proto, že on sám se téměř výhradně ve své dizertační práci věnoval poručnickým institucím v Íránu po islámské revoluci.

³⁸ Nátlak ÚRO sice ovlivnil rozsah znárodnění a je ho možné interpretovat jako vystoupení vůči politickým aktérům, ale otázka znárodnění byla řešena formou dekretu prezidenta republiky, tedy mimo arénu demokratických procesů (Kaplan 1993: 42–43). Situace by byla jiná, kdyby se například ÚRO snažilo ovlivnit/ovlivnilo rozsah znárodnění, na kterém se dohodl parlament.

³⁹ Je třeba poznamenat, že míra infiltrace jednotlivých represivních složek komunisty byla různá. Obecně lze říci, že se komunisté snažili obsadit klíčové posty především tam, kde to mohlo napomoci mocensko-politickému boji. V jejich hledáčku tak pochopitelně příliš nebyla například kriminální služba, ale především SNB a ještě více zpravodajské služby (Hanzlík 1999). Pokud bychom vzali v potaz rozdělení SNB na pořádkovou, kriminální, zpravodajskou a státní bezpečnost, lze říci, „že ty poslední dvě jasně dominovaly“ (Veber, 2008: 77). Nejvíce tedy do mocenského boje zasahovalo OBZ, StB a ZOB-II (Zemský odbor bezpečnosti). ZOB-II bylo sice oficiálně zrušen 31. 12. 1947, „ale ve skutečnosti ukončil činnost až k 31. 5. 1948“ (Veber 2008: 77). Na případu ZOB-II je dobře vidět, že některé bezpečnostní složky fungovaly jako „stát ve státě“ a dodržováním platných právních norem se příliš neobtěžovaly (Hanzlík a Pospíšil 2000). Samotná struktura zpravodajských služeb a jejich činnost je natolik obsáhlá, že se jí zde není možné podrobněji věnovat.

nekomunistické strany a zajistit získání mocenského monopolu pro komunisty, nicméně vystupovaly často odlišnými způsoby a bez koordinace s vedením KSČ. Tento stav pramenil z přesvědčení některých komunistů, že k rozhodujícímu střetnutí dojde mimo arénu standardní politické soutěže. Zároveň byla řada příslušníků bezpečnostních složek přímo napojena na Moskvu (Kaplan 1993: 133; Kaplan 1996: 73–74).⁴⁰ Tím se opět vracíme ke geopolitické situaci poválečného Československa. Od roku 1944 vzrůstá vliv Moskvy na vnitropolitickou situaci v Československu (Kaplan 1993: 19), což je dobře vidět například na nepřipojení k Marshallovu plánu v roce 1947 (Pacner 2001: 246; Skilling 1960: 410–411). Druhým důvodem, pro který považujeme některé složky bezpečnosti za autonomního hráče na politické šachovnici třetí republiky, je fakt, že se nekomunistickým silám ve vládě a parlamentu nedařilo kontrolovat jejich činnost. Navíc je s jednáním bezpečnostních a zpravodajských složek spojena řada nezákonností – porušování platných zákonů se stalo pro jejich práci téměř normou (Hanzlík 1999: 135–144). Zásadní problém pro demokratický vývoj představovala StB, jež „disponovala pravomocemi, které měly zpravodajské složky, ale také pravomocemi příslušníků SNB. StB se postupně stala jakousi výkonnou složkou zpravodajských služeb“ (ibid.: 140).⁴¹

Bezpečnostní složky se v rámci mocenského boje uchylovaly k řadě provokací, jež měly vyústit ve vytvoření vykonstruovaných soudních procesů s představiteli komunistické opozice v NF. Šlo o jasnou snahu usvědčit politické konkurenty komunistů z protistátní činnosti, nebo je alespoň mocensky oslabit či morálně diskreditovat před veřejností. Jednalo se především o aktivity proti členům národních socialistů a slovenských demokratů. Za tři největší akce tohoto druhu je možné označit krčmaňskou aféru (Kaplan 1993: 119–123; Skilling 1960: 404; Dvořáková 1998: 51–79), mosteckou aféru (Kaplan 1993: 119–132; Skilling 1960: 404) a údajné protistátní spiknutí na Slovensku (Kaplan 1993: 85–89, 94–95; Skilling 1960: 405; Medvecký 2011: 209–271). Mimoto je třeba zmínit existenci zvláštního oddělení SNB F, ve kterém probíhala od roku 1946 výroba a sběr kompromitujících materiálů na členy nekomunistických stran. Podobný účel mělo i v Praze vytvoření referátu RR, jenž se specializoval na získávání členů nekomunistických stran ke spolupráci a přípravě provokací (Kaplan 1993: 128–129).

Jako další poručnickou institucí možno nahlížet Obranné zpravodajství. To bylo založeno v rámci 1. Československého armádního sboru v SSSR bez souhlasu londýnské exilové vlády a vrchního velení armády (ale se souhlasem SSSR) 7. 1. 1945. Tato skutečnost opět odkazuje k velmi specifickému etablování politického systému Československa – v jiné situaci by totiž pravděpodobně nebylo možné, aby vznik zpravodajské instituce posvětilo vedení cizího státu, bez vědomí jeho politického vedení a velení jeho armády (Hanzlík a Vondrášek 2006: 67–72). Motivací SSSR k podpoře takové organizace můžeme pochopitelně najít více. Zásadní zřejmě byla snaha omezit zpravodajskou službu pod vedením generála Moravce, která rozhodně nebyla prokomunistická, co do personálního složení ji tvořili především loajální apolitičtí důstojníci první republiky, a nezanedbatelnou část tvořili dokonce přesvědčení antikomunisté. Komunisté a sovětské politické vedení viděli v založení OBZ od počátku nástroj, pomocí něhož budou moci

⁴⁰ Jde především o „vazby vedoucích komunistů v Bezpečnosti na sovětské zpravodajce, kteří v Československu zajišťovali zájmy sovětské politiky“ (Kaplan 1996: 73).

⁴¹ V sledovaném období nebylo výjimkou, že si jednotlivé zpravodajské služby a bezpečnostní složky navzájem konkurovaly (ostatně, jak naznačují některé práce věnující se výzkumu zpravodajského a bezpečnostního pole v současnosti, ani dnes tomu není jinak, srov. např. Bonelli 2008). Ironicky, ale přesně tento stav charakterizoval poslanec J. Firt ve svém článku z 24. 6. 1947, kde uvádí: „Kdy zkoordinujeme a tím zlevníme zpravodajské služby? Proč mne jako poslance mají sledovat tři fyzlové, jeden z vnitra, jeden z národní obrany a jeden z informací?“ (Hanzlík 1999: 179)

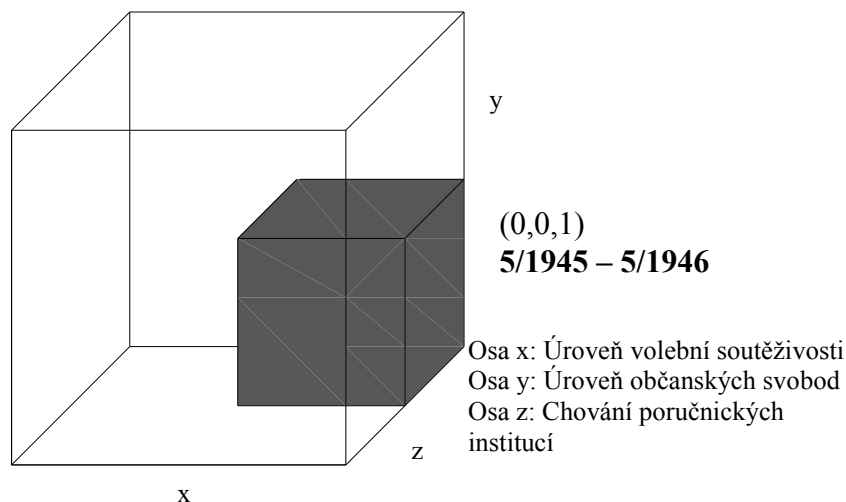
zásadně promlouvat do politické situace v osvobozeném Československu, shromažďovat kompromitující materiály na své odpůrce v armádě a zahlazovat stopy po selhání vlastních lidí (Hanzlík a Vondrášek 2006: 67–87; Hanzlík a Pospíšil 2000: 101–115). Krátce po osvobození bylo navíc OBZ první a jedinou opravdu fungující československou zpravodajskou službou, protože zpravodajské služby ministerstva vnitra nebyly ještě dostatečně konsolidované. Díky tomu získalo OBZ jisté výsadní postavení mezi zpravodajskými službami a tento charakter si udrželo po celou dobu existence třetí republiky, i když mezi nimi docházelo ke sporům. OBZ si dokonce budovalo v ostatních zpravodajských a bezpečnostních složkách vlastní agenturní síť. KSČ a komunisté celkově získali díky kontrole zpravodajských služeb zásadní informační náskok proti svým nekomunistickým soupeřům (Hanzlík a Vondrášek 2006: 67:87; Hanzlík a Pospíšil 2000: 101–115).⁴² Klíčová je také postava šéfa OBZ, Bedřicha Reicina, komunistu a pravděpodobně sovětského agenta. O moci Bedřicha Reicina nejlépe vypovídá ve svých vzpomínkách generál Ludvík Svoboda, který si často stěžoval na to, že ho Reicin ignoroval a přehlížel (což nás opět vede k přesvědčení, že OBZ naplňuje znaky poručnické instituce). Podobně jako zpravodajské služby ministerstva vnitra si ani OBZ nelámalo hlavu s porušováním zákona a velmi často operovalo daleko za rámcem tehdejších platných zákonů. Zároveň se OBZ podílelo nejen na akcích bezpečnosti proti nekomunistickým politikům, ale také na obdobných akcích proti příslušníkům armády, kteří nebyli komunistického přesvědčení či nechtěli vstoupit do strany. Co do časového vymezení je míra aktivity OBZ velmi podobná míře aktivity ostatních složek bezpečnosti, což je vzhledem k jejich časté spolupráci pochopitelné. Opět tedy aktivita postupem času narůstá a vrcholí v poslední fázi před únorem 1948 (Hanzlík a Vondrášek 2006; Hanzlík a Pospíšil 2000).

Na případech chování složek bezpečnosti a OBZ mezi lety 1946–1948 zřetelně vidíme jejich výraznou snahu zasahovat do demokratických procesů. I když tyto akce nedosáhly větších úspěchů, stále se jednalo o aktivity, které se přímo dotýkaly politického života a mocenského rozložení v rámci státu. Nelze sice dávat tehdejší Československo na úroveň státu, kde poručnické instituce úspěšně svrhnou vládu či diktuji její složení, nicméně nejde ani o projevy, které je možné přehlížet či banalizovat.

6. Povaha politického režimu třetí Československé republiky

Při snaze o klasifikaci dle zvolené teorie hybridních režimů je třeba mít především na paměti, že typologie Gilbertové a Mohseniho pracuje většinou jen s variantou ano nebo ne. Díky tomu může docházet ke značnému zkreslení, které bude ještě výraznější v situaci, kdy jsou některé ideální typy vymezeny nejednoznačně. V této souvislosti máme na mysli především nejasnost vymezení zásahů poručnických institucí a limitů politické soutěživosti. Jistou nespravedlivost politické soutěže nebo nerovnost vztahu stát – občan totiž můžeme nalézt i v demokratických režimech a jasné stanovení hranice je proto klíčové (Gilbert a Mohseni 2011; Frammer 2012).

⁴² Boj o přístup k informacím je vůbec zajímavé téma v kontextu Československa 1945–1948. I když se obecně soudí, díky vlivu komunistů ve zpravodajských službách, že byl tento boj jednostrannou záležitostí, nemůžeme s tím úplně souhlasit. Například Hanzlík opakovaně uvádí (v souvislosti s problematikou odposlechů), že se nekomunistické strany snažily získávat informace prostřednictvím ministerstva pošt, které měli ve svém držení (Hanzlík 1999: passim). To naznačuje, podobně jako případ ministerstva spravedlnosti, že chování jednotlivých ministerstev v Československu mezi lety 1945–1948 by stálo za hlubší analýzu. Jsme totiž navyklí mluvit o zneužívání ministerstev a pošt ve státní správě jen v souvislosti s komunisty, ale na základě dostupných (často velmi kusých) indicií se domníváme, že to mohl být daleko hlubší problém, který se týkal i dalších politických stran, a vyplývá ze specifík politického boje v poválečné (a předrevoluční) situaci.

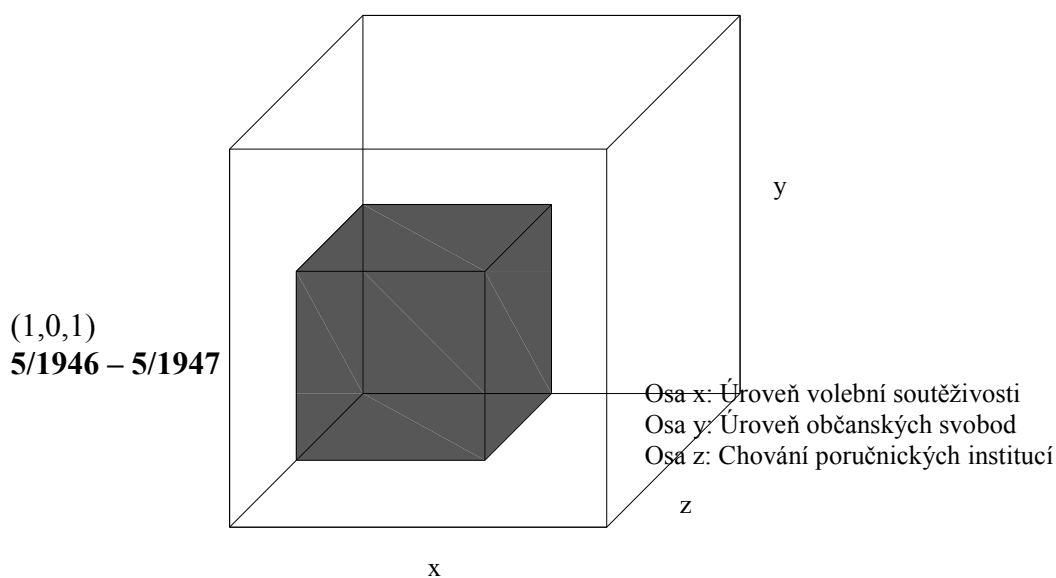
První vymezený časový úsek, tedy od května 1945 do května 1946, je na posouzení velice zajímavý. Rozhodně nezbývá než souhlasit s tím, že v uvedeném období „byly položeny základy, na nichž vyroste historická stavba čtyř dalších desetiletí“ (Balík et al. 2004: 118), stejně jako je důležité uvědomit si, že mnoho ze základů poválečného uspořádání bylo položeno již během války a pod zásadním vlivem SSSR. O skutečném vlivu sovětských komunistických špiček se sice můžeme jen dohadovat, nicméně je nesporné, že pokud podobu poválečného Československa Sověti přímo nenarýsovali, tak ji rozhodně překreslili do pro komunisty (a sebe) výhodné podoby. Při úvahách o podobě československého poválečného politického systému se však nemůžeme zbavit dojmu, že nekomunistické elity do jisté míry selhaly. Peroutka sice v uvedené souvislosti mluví o dětské naivitě nekomunistických představitelů (Veber 2008: 30), méně příjemná přirovnání by však možná poválečný vývoj osvětlily lépe. Když si vezmeme například Ripkovy paměti (1995), čteme do jisté míry příběh o tom, kterak se nekomunisté představující dobro snažili bojovat s komunisty představujícími zlo. Pokud si však dáme do souvislosti dnes známé realie, vypadá obraz tehdejšího Československa pro nekomunisty daleko méně příznivě. Vyjednávání o podobě poválečného politického systému a především souhlas nekomunistických stran s redukcí stranického systému (Kaplan 1993: 26–27; Kaplan 1996: 167) ukazuje, že se jedná spíše o pochopitelnou, nicméně však silně hodnotově zbarvenou idealizaci, které se kromě Ripky dopouští i další autoři (například Pacner 2001). Snad bychom mohli mluvit o klasické dohodě o rozdělení politické moci, která byla ve svém základním nastavení pro povolené nekomunistické strany krátkodobě výhodná. Do této skládky poměrně dobře zapadá i Veberem (2008) preferovaná interpretace Beneše jako chladného, cílevědomého politika, jenž se nebál likvidovat své oponenty způsoby, které byly často poněkud nekonvenční. Dalo by se říci, že představitelům nekomunistických stran začala situace vadit až tehdy, kdy se komunisté rozhodli odstranit i je. Námi uvažované interpretaci nekomunistických politiků jako aktérů usilujících také o vlastní politickou moc docela odpovídá i situace kolem vyšetřování Demokratické strany na Slovensku, k níž se dostaneme o pár odstavců dále.

Přínos teorie hybridních režimů Gilbertové a Mohseniho při zkoumání období Československa mezi květnem 1945 a květnem 1946 spatřujeme především v tom, že bere ohled

na povahu voleb v roce 1945, což je aspekt, který se často opomíjí.⁴³ Povaha voleb v roce 1946 však opět potvrzuje jak Balíkovo tvrzení o položení základů pozdějšího nedemokratického politického režimu (Balík 2002), tak i naše přesvědčení, že se nekomunistické strany na omezování demokracie po volbách podílely celkem rády, tedy dokud to pro ně bylo výhodné. V případě omezování parlamentu a stranického systému sice můžeme odkazovat zpět k první republice a jejím zkušenostem s těmito institucemi (Cabada 2003: 15–44) a představám prezidenta Beneše o ideálním uspořádání Československa (Cabada 2005: 99), chladný mocenský kalkul nekomunistických stran však nelze nevidět. Ostatně při úvahách o podobě stranického systému a voleb v roce 1946 je možné najít zmínky o vysokých očekáváních nekomunistických stran, které pomýšlely na hlasy zakázaných politických stran (Gronský 1999: 120). Toto vše považujeme za zásadní, avšak nepříliš zdůrazňované jevy, které se mohly jevit krátkodobě neškodně, ale dlouhodobě se nesporně podepsaly na transformaci politického systému poválečného Československa a jeho nasměrování do éry komunistické nesvobody.

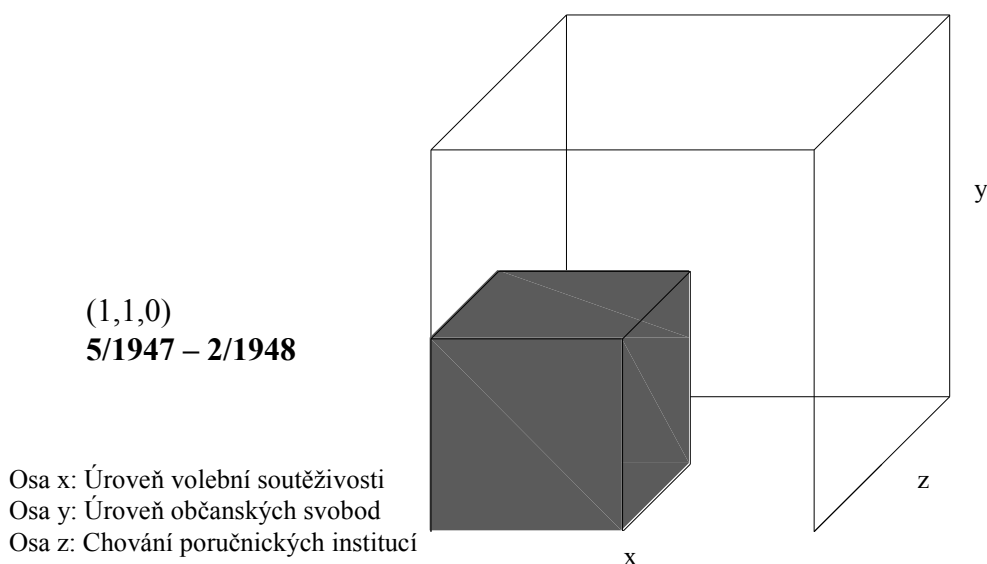
Domníváme se, že v případě první etapy třetí Československé republiky není možné mluvit o existenci hybridního režimu, a to z důvodu již zmíněné absence soutěživých voleb. Režim tak na základě této charakteristiky spadá do množiny nevolebních režimů. Tato etapa se zároveň vyznačuje spíše nízkou úrovní občanských svobod. Chování poručnických institucí v této etapě lze označit za pasivní.⁴⁴ Z hlediska typologie tak tento režim spadá do kategorie, kterou Diamond nazval hegemonické volební autoritářství (Diamond 2002: 26 srovnej Gilbert – Mohseni 2011: 290).

⁴³ Například ani Kaplan ani Veber se volbám v květnu 1945 ve svých textech nevěnují.

⁴⁴ Lze namítat, že OBZ se již v období 1945–1946 dopouštělo nezákonností a vystupovalo částečně autonomně na politické reprezentaci, nicméně, jak jsme již konstatovali, pohybujeme se ve zvolené typologii jen v kategorii ano a ne. Proto se domníváme, že ačkoliv v tomto období lze vyzorovat uvedené jednání, není přítomné v takové míře jako v období 1947–1948 (Hanzlík 1997).

O specifické povaze parlamentních voleb a událostí kolem nich se zmiňujeme poměrně detailně v páté kapitole, takže bychom zde nechtěli opakovat již řečená fakta, navíc v situaci, kdy některé jevy (jako například možné manipulace s volebními výsledky v souvislosti s přesunem sovětských vojsk) nelze dostatečně vyhodnotit. Co by zde však určitě zaznít mělo, je postoj nekomunistických politiků k vyrovnání se s protektorátní minulostí – tedy proces, ve kterém se nekomunističtí představitelé nesnažili sledovat jen spravedlnost, ale často vlastní prospěch. V uvedeném kontextu a v procesu retribučního soudnictví celkově je třeba opět velmi kladně hodnotit postoj tehdejší soudní moci a určitě by zvolené téma stálo za hlubší analýzu, protože postupná inherence politiků do nezávislosti soudní moci je taktéž symptomatický jev pro hybridní a nedemokratické režimy.⁴⁵ Je potom trpce úsměvné, že mnoho z politiků, kteří se nepozastavovali nad podobou procesu s Beranem a dalšími, čekal po únoru podobný osud (Veber 2008; Frammer 2010). I tak však představuje retribuční soudnictví zásadní zásah do občanských svobod. Tímto konstatováním nechceme rozporovat tvrzení některých autorů o tom, že v uvedeném období dochází k postupnému vzepětí nekomunistických stran (např. Balík et al. 2004: 118), jen bychom rádi poukázali na to, v jakých souvislostech k němu dochází. Celkově však lze říci, že druhá etapa již vzhledem k povaze voleb v květnu 1946 naplňuje charakteristiku hybridního režimu. Soutěživost voleb je značně deformována limitovanou povahou stranického systému, předem známým složením vlády a existencí NF. Úroveň občanských svobod je vzhledem k existenci retribučního soudnictví stále nízká. Poručnické instituce se v této fázi projevují převážně pasivně, ačkoliv ve sledované době již připravují proces s Demokratickou stranou (Kaplan 1993: 85) a rutinně překračují zákon). Vzhledem k uvedeným skutečnostem se svou povahou režim mezi květnem 1946 a květnem 1947 blíží kategorii neliberálního hybridního režimu.

Poslední fáze třetí republiky začínající květnem 1947 a končící symbolickým únorovým

⁴⁵ Zde bychom rádi odkázali k Uribarriho analýze venezuelského nejvyššího soudu (2011). Domníváme se totiž, že podobná analýza zaměřená na období mezi květnem 1945 a začátkem padesátých let by opět mohla výrazně napomoci pochopení celého procesu přechodu k nedemokracii.

převratem (Balík 2002) je pro posouzení asi nejsložitější. Hned na začátku se musíme vyrovnat s absencí lakmusového papírku hybridního režimu, tedy voleb. Ty totiž proběhly až po ukončení této fáze v květnu 1948. Pokud však budeme vycházet z přesvědčení všech zúčastněných stran o tom, že půjde o volby soutěživé podle pravidel platných pro volby v roce 1946 (Kaplan 1996: 219; Skilling 1960: 412), lze tento režim označit za hybridní.

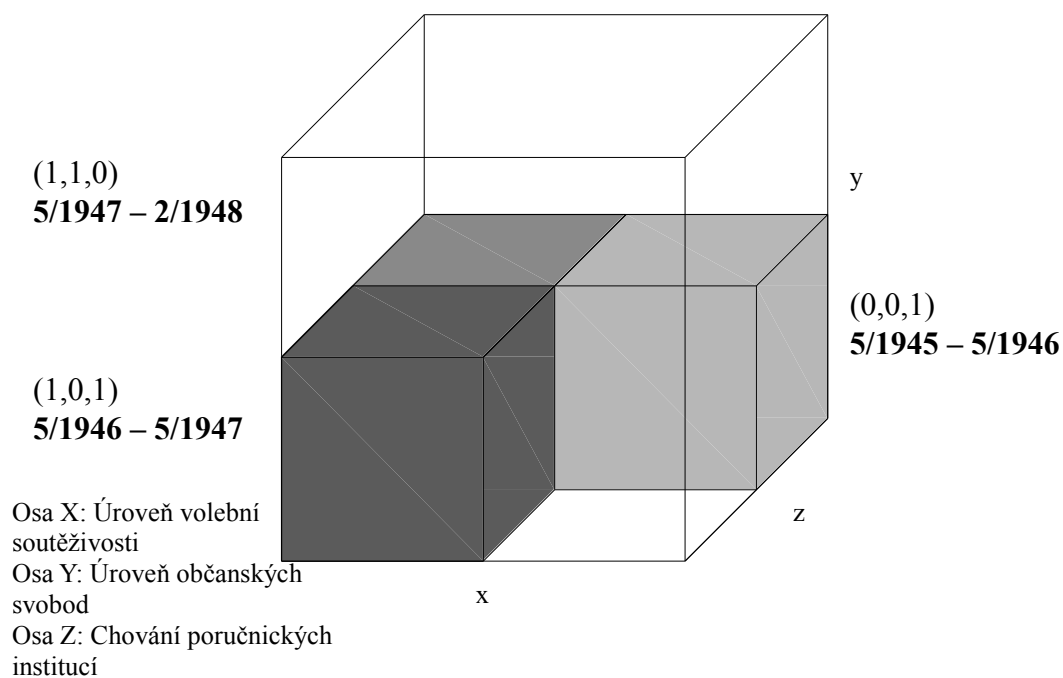
Úroveň občanských svobod je ve třetí sledované fázi opět nízká, i když existují jasné indicie vypovídající o velké snaze (neretribuční) justice zachovat co nejvíce z demokratické povahy režimu. Evidujeme však četné případy, kdy se některé složky bezpečnosti a OBZ snaží zasahovat do politického života (Kaplan 1993). Navíc nelze opomenout ani lidové milice, které od začátku roku 1948 sílí a v případě možného střetu by plnily úlohu ozbrojené složky KSČ. Je však otázkou jak lidové milice interpretovat v rámci předložené analýzy. Souhlasíme sice s Veberem, že vznikají dříve než v únorových dnech roku 1948, ale zároveň vystupovaly spíše pasivně, což dokládá i Veber poznámkou o tom, že o existenci lidových milic nekomunisté téměř nevěděli (Veber 2008: 220). To vše umožňuje charakterizovat Československo v tomto úseku jako zástupce kategorie velmi blízké neliberálnímu poručnickému hybridnímu režimu. V souvislosti se snahou některých složek bezpečnosti a OBZ zasahovat do politických procesů se však opět vracíme k již zmíněné roli nekomunistických politických stran v poválečném politickém systému. Aktivita poručnických institucí proti Demokratické straně totiž opět potvrzuje zvláštní povahu jejich postojů. Celkem dlouho proti chování poručnických institucí nic nemají a nebrání se komunistickým nárokům na omezení moci Demokratické strany, za čímž lze opět najít snahu o vylepšení vlastních mocenských pozic. Nakonec sice zbývající nekomunistické strany svůj postoj přehodnotí, ale opět lze mluvit o jisté porci „dětské naivity“, protože se nedovedly z událostí na Slovensku dostatečně poučit (Kaplan 1993). Samotné únorové události zde nechceme příliš rozvádět, protože to není tématem práce a hlavně bylo na zmíněné téma již napsáno opravdu dost – stačit bude Peroutkův komentář. Peroutka (1996: 19) považoval postoj nekomunistických ministrů za selhání, protože „nepostřehli, že jsou v bezprostředně revoluční situaci, což je těžko odpustitelná chyba intelektuální“. Na závěr je nutné podotknout, že nelze výslednou událost mocenského zápasu o povahu poválečného Československa oddělovat od faktu, že její základy byly položeny nejpozději v Moskvě během prosince 1943 (Balík 2002).

7. Závěr

Povaha politického režimu třetí Československé republiky vzbuzuje dodnes řadu otázek. Jednou z možností, jak tento režim charakterizovat, je věnovat mu pozornost jako zástupci kategorie hybridních režimů. Samotný teoretický koncept hybridních režimů prošel v posledních letech značným vývojem a jedna z jeho nejpropracovanějších variant věnuje pozornost soutěživosti voleb, úrovni občanských svobod a míře zásahů poručnických institucí.

Při použití této varianty a rozlišení tří základních vývojových fází třetí republiky můžeme konstatovat, že politický režim (s přihlédnutím k tomu, že jeho základy byly položeny již před koncem druhé světové války a pod vlivem Sovětského svazu) prochází vývojem od hegemonického volebního autoritářství přes neliberální hybridní režim k neliberálnímu poručnickému hybridnímu režimu (viz příložený obrázek). Zároveň dynamický vývoj zaznamenaný během vymezených fází potvrzuje v úvodu zmíněnou tezi o vysoké vnitřní dynamice hybridních režimů. Zvolený teoretický koncept sice má jistá omezení, zároveň však představuje zajímavé interpretační možnosti. Nejvýraznější omezení použité trojdimenzionální koncepce hybridního režimu můžeme vidět v jejich limitech při snaze o proniknutí na nižší

analytickou úroveň. Tím, že tento teoretický model „nedohlédne“ pod úroveň vlády, není možno jeho optikou sledovat blíže chování jednotlivých ministerstev či jiných mocenských aktérů. Toto chování, respektive mocenské snahy politických stran projektované skrze tyto instituce, přitom může mít zásadní vliv na charakter politického režimu. V textu jsou zmíněny četné případy, kdy ministerstvo spravedlnosti vystupovalo na obranu občanských svobod a proti svévolnému jednání jiných státních institucí. Jistě by však stálo za hlubší analýzu, do jaké míry bylo toto chování motivováno opravdu snahou o obranu demokratických principů, a jakou roli v těchto situacích hrálo politické rozdělení konkrétních institucí. Pokud totiž tvrdíme, že komunisté používali vlastních ministerstev k mocenskému boji (např. Skilling 1960: 404), lze v dusném klimatu poválečného Československa očekávat podobné chování i ze strany ostatních politických stran. Bez dalšího rozpracování teorie Gilbertové a Mohseniho (které by však redukovalo analytickou eleganci) je tento problém poněkud těžko uchopitelný. Stojí tedy za zvážení, zda při budoucích kvalitativních studiích tohoto období raději nepoužít například koncept soutěživého autoritářství Levitského a Wayne, nebo tyto dva přístupy nesyntetizovat.

Seznam literatury

- Balík, Stanislav (2002): „Tři roky svobody? Pretotalitní režim v Československu v letech 1945 – 1948.“ *Rexter* 0(1), on-line (<http://www.rexter.cz/tri-roky-svobody-pretotalitni-rezim-v-ceskoslovensku-v-letech-1945-1948/2002/11/01/>) [cit. 17. 11. 2013].
- Balík, Stanislav, Vít Hloušek, Jan Holzer a Jakub Šedo (2004): *Politický systém českých zemí 1948–1989*. Brno: MUNI, Mezinárodní politologický ústav.
- Balík, Stanislav a Jan Holzer (2006): „Debaty o hybridních režimech: Stručná rekapitulace pokusu o paradigmatickou změnu.“ *Politologická revue* 12(2), 5–29.
- Balík, Stanislav a Jan Holzer (2007): *Postkomunistické nedemokratické režimy. Studie k proměnám politické praxe v posttranzitivním čase*. Brno: Centrum pro studium demokracie.

- Balík, Stanislav a Michal Kubát (2012): *Teorie a praxe nedemokratických režimů*. Praha: Dokořán.
- Bogaards, M. (2009): „How to classify hybrid regimes? Defective democracy and electoral authoritarianism.“ *Democratization* 16(2), 399–423. DOI: [10.1080/13510340902777800](https://doi.org/10.1080/13510340902777800)
- Bonelli, Laurent (2008): „Hidden in plain sight? intelligence, exception and suspicion after 11 September 2001.“ In: Didier Bigo a Anastassia Tsoukala, A. (eds.): *Terror, Insecurity and Liberty. Illiberal practices of liberal regimes after 9/11*. London and New York: Routledge, 100–120.
- Brandes, Detlef (2002): *Cesta k vyhnání: 1938–1945. Plány a rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a Polska*. Praha: Prostor.
- Brown, Archie (2009): *The Rise and Fall of Communism*. London: HarperCollins Publishers.
- Cabada, Ladislav (2003): „Politický systém první Československé republiky.“ In: Karel Vodička a Ladislav Cabada (eds.), *Politický systém České republiky, historie a současnost*. Praha: Portál, 15–44.
- Cabada, Ladislav (2006): „Koaliční vládnutí v České republice – teoretická východiska v porovnání s praktickým naplněním.“ In: Ladislav Cabada a kol. *Koalice a koaliční vztahy České republiky v evropském kontextu*. Plzeň: Aleš Čeněk, 9–26.
- Cabada, Ladislav (2005): „Systém Národní fronty – od limitovaného pluralismu k vládě jedné strany.“ In: Ladislav Cabada a David Šanc, *Český stranický systém ve 20. století*, Plzeň: Aleš Čeněk, 99–108.
- Cassani, Andrea (2012): „Hybrid what? The contemporary debate on hybrid regimes and the identity question.“ XXVI Convegno SISP, 13.–15. 10. 2012, Řím., on-line (<http://www.sisp.it/files/papers/2012/andrea-cassani-1445.pdf>), [cit. 13. 12. 2013].
- Collier, David a Steven Levitsky (1997): „Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research.“ *World Politics* 49(3), 430–451. DOI: [10.1353/wp.1997.0009](https://doi.org/10.1353/wp.1997.0009)
- Diamond, Larry (1997): „Introduction: In Search of Consolidation.“ In: Larry Diamond a Marc F. Plattner (eds.), *Consolidating the Third Wave Democracies. Regional Challenges*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, xiii–xlvii.
- Diamond, Larry (2002): „Thinking about hybrid regimes.“ *Journal of Democracy* 13(2), 21–35. DOI: [10.1353/jod.2002.0025](https://doi.org/10.1353/jod.2002.0025)
- Dvořáková, Zora (1998): *Smrt pro tři ministry*. Český Těšín: Opavsko s.r.o.
- Frammer, Benjamin (2010): *Národní očišťa: retribuice v poválečném Československu*. Praha: Academia.
- Gilbertová, Leah a Payam Mohseni (2011): „Beyond Authoritarianism: The Conceptualization of Hybrid Regimes.“ *Studies in Comparative International Development*, 46(3), 270–297. DOI: [10.1007/s12116-011-9088-x](https://doi.org/10.1007/s12116-011-9088-x)
- Gronský, Ján (1999): *Dokumenty ke ústavnímu vývoji Československa II. (1945–1968)*. Praha: Karolinum.
- Hanzlík, František (1997): *Únor 1948. Výsledek nerovného zápasu*. Praha: Prewon.
- Hanzlík, František a Jaroslav Pospíšil (2000): *Soumrak demokracie. Reicinovo obranné zpravodajství na cestě KSČ k moci*. Vizovice: Lípa.
- Hanzlík, František a Václav Vondrášek (2006): *Armáda v zápase o politickou moc v letech 1945–1948*. Praha: Ministerstvo obrany ČR – AVIS.
- Hloušek, Vít a Lubomír Kopeček (2007): „Hybridní demokracie.“ In: Vít Hloušek a Lubomír Kopeček. (eds.), *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky a perspektivy demokracie*. Brno: MUNI, 285–294.
- Kaplan, Karel (1987): *The Short March: The Communist Takeover in Czechoslovakia, 1945–1948*. Londýn: C. Hurst & Co. Publishers.
- Kaplan, Karel (1990): *Pravda o Československu 1945–1948*. Praha: Panorama.
- Kaplan, Karel (1991): *Československo v letech 1945–1948*. Praha: SPN.
- Kaplan, Karel (1993): *Nekrvavá revoluce*. Praha: Archiv.
- Kaplan, Karel (1996): *Pět kapitol o únoru*. Brno: Doplněk.

- Kocian, Jiří (1998): „Parlamentní volby v českých zemích v roce 1946.“ In: Michal, Barnovský, Edita Ivaničková (eds.), *Prvé povojnové volby v strednej a juhovýchodnej Európe*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 111–127.
- Kuklík, Jan (1999): *Londýnský exil a obnova československého státu 1938–1945. Právní a politické aspekty obnovy Československa z hlediska prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci*. Praha: Karolinum.
- Morlino, Leonardo (2009): „Are there hybrid regimes? Or are they just an optical illusion?“ *European Political Science Review* 1(2), 273–296. DOI: [10.1017/S1755773909000198](https://doi.org/10.1017/S1755773909000198)
- Odell, John S. (2001): „Case Study Methods in International Political Economy.“ *International Studies Perspectives* 2(2), 163–176. DOI: [10.1111/1528-3577.00047](https://doi.org/10.1111/1528-3577.00047)
- O'Donnell, Guillermo (1994): „Delegative Democracy.“ *Journal of Democracy* 5(1), 55–69.
- Olcott, Martha B. a Marina Ottaway (1999): „Challenge of Semi-Authoritarianism.“ *Carnegie Paper*, No. 7.
- Orzoff, Andrea (2009): *Battle for the Castle: The Myth of Czechoslovakia in Europe, 1914–1948*. New York: Oxford University Press.
- Levitsky, Steven a Lucan Way (2002): „The Rise of Competitive Authoritarianism.“ *Journal of Democracy*, 13(2), 51–65. DOI: [10.1353/jod.2002.0026](https://doi.org/10.1353/jod.2002.0026)
- Levitsky, Steven a Lucan Way (2010): *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Medvecký, Matej (2011): *Za červené Slovensko. Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo na Slovensku v rokoch 1945–1948*. Bratislava: Ústav pamati národa.
- Merkel, Wolfgang (1999): „Defective Democracies.“ *Working Paper of Juan March Institute*, No. 1999/132.
- Merkel, Wolfgang (2004): „Embedded and defective democracies.“ *Democratization* 11(5), 33–58. DOI: [10.1080/13510340412331304598](https://doi.org/10.1080/13510340412331304598)
- Pacner, Karel (2001): *Osudové okamžiky Československa*. Praha: Albatros.
- Peroutka, Ferdinand (1996): *Byl Edvard Beneš viněn?* Praha: Eva.
- PSPČR (2013): „Historie parlamentarismu a české ústavnosti.“ Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR, on-line (<http://www.psp.cz/sqw/hp.sqw?k=697>), [cit. 23. 11. 2013].
- Rupnik, Jacques (2002): *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátku do převzetí moci*. Praha, Academia.
- Schedler, Andreas (2006): „The Logic of Electoral Authoritarianism.“ In: Andreas Schedler (ed.), *Electoral Authoritarianism. The Dynamics of Unfree Competition*. London: Lynne Rienner Publishers, 1–22.
- Skilling, H. Gordon (1951): „Peoples Democracy, the Proletarian Dictatorship and the Czechoslovak Path to Socialism.“ *American Slavic and East European Review* 10(2): 100–116. DOI: [10.2307/2491546](https://doi.org/10.2307/2491546)
- Skilling, H. Gordon (1960): „The Break-Up of the Czechoslovak Coalition, 1947–48.“ *The Canadian Journal of Economic and Political Science* 26(3), 396–412.
- Veber, Václav (2008): *Osudové únorové dny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Vodička, Karel (2003): „Politický systém komunistického Československa.“ In: Karel Vodička, Ladislav Cabada (eds.), *Politický systém České republiky: historie a současnost*. Praha: Portál, 45–94.
- Wigell, Mikael (2008): „Mapping „hybrid regimes“. Regime types and concepts in comparative politics.“ *Democratization* 15(2), 230–250. DOI: [10.1080/13510340701846319](https://doi.org/10.1080/13510340701846319)
- Vondrášek, Václav (1998): „Přesun sovětských vojsk a československé parlamentní volby v roce 1946.“ In: Michal, Barnovský, Edita Ivaničková (eds.), *Prvé povojnové volby v strednej a juhovýchodnej Európe*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 128–138.
- Ženišek, Marek (2006): *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- Zakaria, Fareed (1997): „The Rise of Illiberal Democracy.“ *Foreign Affairs* 76(6), 22–43. DOI: [10.2307/20048274](https://doi.org/10.2307/20048274)

Právní prameny:

Dekret presidenta republiky o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa č. 12/1945 Sb.

Vládní nařízení, jímž se provádí dekret presidenta republiky č. 16/1945 Sb., o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech č. 18/1945 Sb.

Ústavní dekret prezidenta republiky o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské č. 33/1945 Sb.

Dekret presidenta republiky o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků č. 100/ 1945 Sb.

Dekret prezidenta republiky o trestání některých provinění proti národní cti č. 138/1945 Sb.

Zákon o volbě ústavodárného Národního shromáždění č. 67/1946 Sb.

Czechoslovakia 1945-1948. A Case of a Hybrid Regime?

SUMMARY

The three year period between 1945 and 1948, despite its obvious significance for the establishment of the Communist rule in Czechoslovakia, and despite the fascinating dynamics characteristic for the post-war era, represents a rather under-investigated object of analysis in Czech political science. The attention of political scientists tends to be drawn more toward the world war that preceded it, as well as to the Communist revolution of February 1948 that followed – but despite the fact that there are good reasons for focusing on these two cataclysmic events, the period between them appears to be an excellent case for exploration and discussion of the dynamics and character of political regimes. In our article we present an interpretative case study of the character and gradual transformation of the Czechoslovak political regime between 1945 and 1948. Drawing our theoretical inspiration mainly from the recent work by Leah Gilbert and Payam Mohseni, we aim to demonstrate that rather than a mere transitional phase on the road from an idealized democracy to a demonized totalitarianism, or a short episode of final tremors of the pre-war republican regime of Czechoslovakia, the 1945-1948 regime represents a full-fledged hybrid with interesting dynamics, rooted in the specific conditions and contingencies of the post-war period.

One of the major problems in contemporary discussions about hybrid regimes is the blurred and somewhat unstable boundary between democratic and authoritarian regimes, especially when viewed only as a function of the electoral processes and mechanics, which becomes ever more visible with the ebb and flow of waves of democratic optimism and pessimism in recent decades. Gilbert and Mohseni overcome this problem by returning to the roots of hybrid regimes theory and conceptualizing political hybrids as a self-contained type of regime, and provide a better analytic focus by including two additional analytic dimensions – first, fairness of electoral competition, and second, the existence and operation of tutelary institutions. The latter dimension seems to present a fruitful venue allowing for a deeper and more focused exploration of the mechanics of political hybrids. In the context of post-war Czechoslovakia, the explanatory value of Gilbert's and Mohseni's theory appears to increase even more. Here, both the varying levels of influence and/or intervention into politics of the various tutelary institutions, as well as the peculiar character of some of them seem to play a vital role in the operation of the regime – from the various instances of involvement of national security institutions in post-war politics, through the often controversial role of the National Front and specifics of the retributionist judiciary, to the dominant role of Stalinist foreign policy and Soviet expansion.

In the first part of our article we present a concise theoretical discussion attempting both to

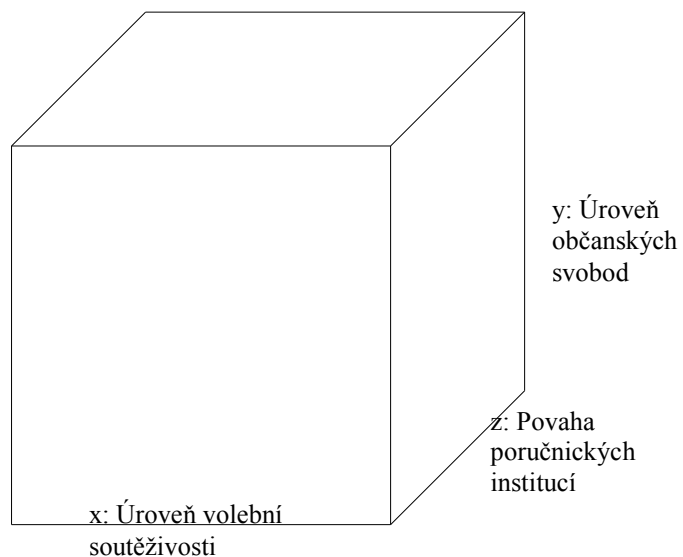
summarize the development of the theory of hybrid regimes, and to prepare and explore the set of conceptual tools to be used in our study. In the following chapters, we focus on the dissection of post-war Czechoslovak political life with help of the three analytic dimensions as presented in Gilbert's and Mohseni's theory. To grasp the dynamics of the regime and to be able to increase our focus on the development of its institutions, we divided it into three main chronological stages (May 1945 - May 1946; May 1946 – May 1947, and May 1947 – February 1948). First, we turned to the specifics of electoral competition. While the general election of 1945 was far from free and fair, and resembled more a corporate model of the formation of parliament, in the election in May 1946 the degree of competition and fairness has increased significantly, though the presence and operation of the National Front, controversial military maneuvers of the Stalinist Soviet Union during the election, as well as the retributionist mood of the post-war era show that this increase had powerful limits. Though there was no general election in the third stage of the regime, we drew on the assumption, supported by historical and biographical sources of the period, that political actors' expectations were based on the course of the 1946 election. In the next chapter, we deal with the development of civil rights and freedoms, focusing on some of the most controversial events of post-war Czechoslovakia – the violent expulsion of Germans, and the draconian operation of the retributionist judiciary. The last dimension – tutelary institutions – represents the core of our analysis, focusing respectively on the discussion of which institutions could actually be considered tutelary in the context of post-war Czechoslovakia, on explaining the variation in their activity or inactivity, on stable trends and sudden changes in their activities during the three stages of development of the regime, as well as on pointing at the frequent backstage struggles of some of these institutions.

In the final two chapters of our article, we first discuss the possible classification of the individual stages of the regime in the context of Gilbert's and Mohseni's theory, visualizing the differences between the stages with a 3D model. In conclusion, we summarize our results and try to reflect on the strengths and, more importantly, limits of the theoretical tools used, especially on the inability of the theory to grasp and explain the struggles in the bureaucratic, military/security or political field. Combining this theory with an epistemologically viable set of analytic tools, allowing to grasp these struggles, seems to point at several potentially fruitful research venues, not just in the context of post-war Czechoslovakia.

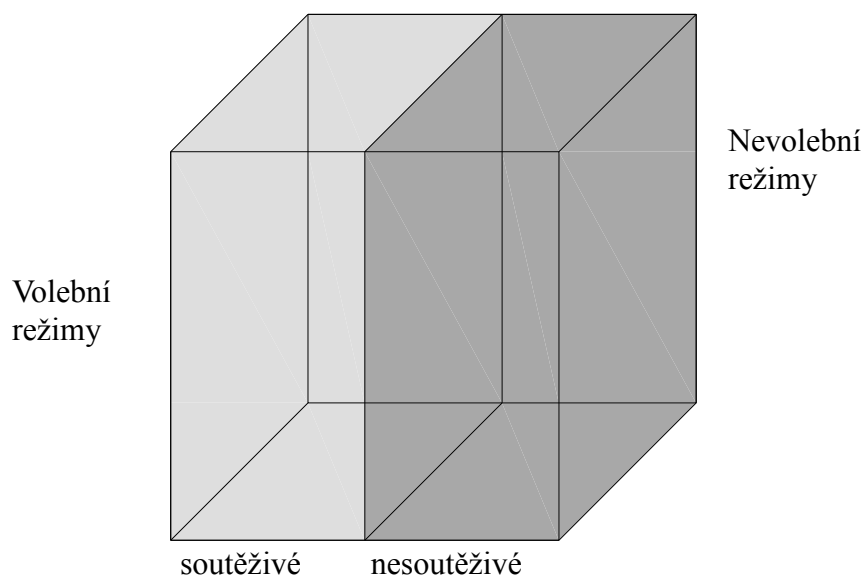

Přílohy

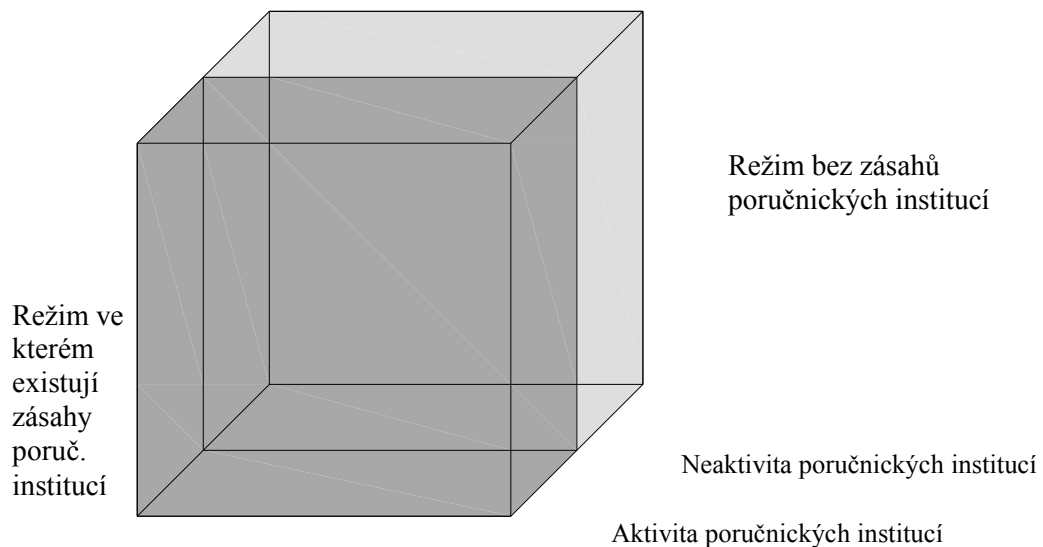
Víceúrovňová klasifikace politického režimu podle L. Gilbertové a P Mohseniho (2011: 287–89)

A) Vymezení režimu podle jeho soutěživosti

B) Vymezení režimu podle chování jeho poručnických institucí

C) Vymezení režimu podle úrovně občanských svobod

